

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій
Кафедра германської філології

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття освітнього ступеня «магістр»**

**Спеціальність 035 «Філологія»
Спеціалізація 035.041 «Германські мови та літератури (переклад
включно), перша – англійська»**

Білатеральні структури мовних знаків

Допущено до захисту «_» _____ 20 р.

Зав. каф. германської філології __ канд. філол. наук, проф. Кобякова І. К

Виконала:
студ. групи ПР.м-91
Старикова Вікторія Сергіївна

Науковий керівник:
канд. філол. наук, доцент
Чуланова Галина Валеріївна

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БІЛАТЕРАЛЬНИХ СТРУКТУР МОВНИХ ЗНАКІВ	7
1.1. Поняття та типологія мовних знаків	7
1.2. Білатеральна теорія мовного знака, канонізована Фердинандом де Соссюром	12
1.3. Білатеральні структури мовних знаків	18
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. БІЛАТЕРАЛЬНІ СТРУКТУРИ МОВНИХ ЗНАКІВ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА	25
2.1. Проблема білатеральної структури мовних знаків у теорії перекладознавства	25
2.2. План вираження та план змісту у контексті перекладацьких трансформацій	29
2.3. Експліцитність та імпліцитність як проблема перекладу білатеральних структур мовних знаків	37
Висновок до розділу 2	52
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ НА МАТЕРІАЛІ БІЛАТЕРАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МОВНИХ ЗНАКІВ	54
3.1. Методичні та перекладознавчі засади навчання студентів перекладу на матеріалі білатеральні структури мовних знаків	54
3.2. Комплекс вправ для навчання студентів перекладу на матеріалі білатеральні структури мовних знаків	57
Висновки до розділу 3	62
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	68

ВСТУП

Процес перекладу – багатогранний та складний, оскільки має враховувати безліч мовних, мовленнєвих, соціальних, культурних, технічних та інших факторів. Вивчення шляхів подолання перекладачем всіх цих труднощів знаходиться у полі зору перекладознавства як науки вже досить давно, однак й досі не всі з цих проблем були вирішені.

Зокрема, однією із найскладніших проблем у лінгвістиці є проблема співвідношення знака і значення. У процесі її осмислення виникли дві теорії мовного знака – унілатеральна (одностороння) та білатеральна (двостороння). Згідно з унілатеральною теорією, знаком визнається тільки акустичний образ, тоді як прихильники білатеральної теорії знака відстоюють розуміння матеріально-ідеальної сутності мовного знака. Сучасна лінгвістика послуговується переважно саме білатеральною теорією мовного знака.

Білатеральна теорія мовного знака привертає увагу перекладачів та перекладознавців, оскільки саме вона дозволяє осмислити такі особливості мовних одиниць, як план вираження та план змісту, а також експліцитна та імпліцитна інформація, яку мовні одиниці містять у собі. Осмислення таких мовних особливостей у рамках вихідної мови та мови перекладу дозволяє розробити найбільш ефективні перекладацькі стратегії та досягати вищого рівня еквівалентності та адекватності перекладу.

Знаки і сформовані ними знакові системи досліджує семіотика. Зокрема, великий внесок у розвиток цього лінгвістичного напрямку внесли такі вчені, як Р. Барт, А. Греймас, Л. Єльмслева, Ю. Лотман, Ч. Морріс, Ч. Пірс, Ф. де Соссюр, Г. Фреге, Ю. Шрейдер та ін. Втім, у перекладознавчій науковій літературі проблема білатеральних структур мовних знаків з точки зору перекладу майже не розглядається. Долучалися до вивчення цього явища С. О. Швачко, А. О. Худяков, Є. М. Чухарєв, О. В. Ребрій та ін. Втім, питання білатеральних структур мовних знаків у контексті перекладу все ще потребує узагальнень та систематизації, а також практичного аналізу особливостей

перекладу з урахуванням такого теоретичного підходу до розуміння мовних знаків та їх структури.

Об'єктом дослідження є білатеральні структури мовних знаків.

Предметом – білатеральні структури мовних знаків як передумова труднощів перекладу лінгвостилістичних засобів художнього стилю англійської мови.

Мета дослідження – дослідити білатеральні структури мовних знаків як передумову труднощів перекладу лінгвостилістичних засобів художнього стилю англійської мови.

Вирішення поставленої мети досягається шляхом вирішення наступних **завдань**:

- 1) уточнити поняття та типологічні особливості мовних знаків;
- 2) розглянути білатеральну теорію мовного знака, канонізовану Ф. де Соссюром;
- 3) дослідити проблему білатеральної структури мовних знаків у теорії перекладознавства;
- 4) розглянути план вираження та план змісту у контексті перекладацьких трансформацій;
- 5) проаналізувати експліцитність та імпліцитність як проблему перекладу білатеральних структур мовних знаків;
- 6) виявити методичні та перекладознавчі засади навчання студентів перекладу на матеріалі білатеральні структури мовних знаків;
- 7) розробити комплекс вправ для навчання студентів перекладу на матеріалі білатеральні структури мовних знаків.

Методи дослідження включають загальнонаукові (гіпотеза, аналіз, порівняння, дедукція, індукція, спостереження); структурно-лінгвістичні (історично-порівняльний, лексико-семантичний та синтаксичний аналіз) методи, а також зіставний аналіз, який використовується у роботі для з'ясування спільних і етноспецифічних рис досліджуваних явищ.

Теоретична значимість роботи полягає у визначенні підходів до розуміння білатеральної структури мовного знаку як проблеми перекладу, основних теоретичних підходів до трактування сутності та типології мовного знаку.

Практична значимість дослідження полягає у вивченні особливостей та ролі білатеральної структури мовного знаку у перекладі художніх текстів та у розробці методичних рекомендацій та вправ для навчання еквівалентного перекладу художніх текстів у закладах вищої освіти.

Висновки та результати досліджень можуть використовуватися для подальших досліджень комунікативно-прагматичних та лінгвокультурних аспектів перекладу. Результати дослідження можуть бути використані у рамках практичного курсу перекладу, а також у якості матеріалу для написання наукових та дослідницьких робіт з тематики художнього перекладу.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше здійснено комплексний аналіз білатеральних структур мовних знаків як передумови труднощів перекладу лінгвостилістичних засобів художнього стилю англійської мови.

Структура роботи включає вступ, три розділи з висновками до них, загальні висновки, бібліографію.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ БІЛАТЕРАЛЬНИХ СТРУКТУР МОВНИХ ЗНАКІВ

1.1. Поняття та типологія мовних знаків

Вивчаючи особливості білатеральних структур мовних знаків у контексті перекладознавства, важливо звернутися до визначення основних понять та з'ясування типології мовних знаків у контексті сучасної лінгвістики.

Мова часто сприймається як номенклатура, тобто певний перелік термінів, відповідних такій же кількості предметів, які ці терміни позначають. Втім, таке розуміння мови може бути піддане критиці у багатьох відношеннях, адже воно передбачає наявність вже готових ідей, що передують словам та нічого не говорить про те, якою є природа назви – звукова або психічна.

Наприклад, слово «дерево» може розглядатися як під тим, так і під іншим кутом зору, а отже таке подання дозволяє припустити, що зв'язок, який з'єднує ім'я та предмет, є чимось простим, що насправді далеко від істини. Попри те, що таке спрощене розуміння мови, звісно, є не допустимим і не має братися за основу лінгвістичного аналізу, ця точка зору розкриває сутність мовної одиниці як двоїстого явища, утвореного у ході зближення двох моментів.

Мовний знак пов'язує не предмет та ім'я, а поняття та акустичний образ. Останній не є матеріальним звуком, тоді як предмет виключно фізичний. При цьому акустичний образ – це психічний відбиток звуку, уявлення, яке ми отримуємо про нього за допомогою наших органів почуттів; він – чуттєвий образ, і якщо нам трапляється називати його «матеріальним», то тільки у сенсі протиставлення другому моменту асоціації – поняттю, у більш абстрактному його розумінні [6, с. 28].

Психічний характер акустичних образів добре вимальовується із спостереження над нашою власною мовною практикою. Не рухаючи ні губами, ані язиком, можемо говорити самі з собою або подумки повторювати віршований уривок, а отже, мовний знак є двосторонньою психічною сутністю [17, с. 105].

Щодо сутності мовного знаку, як ключового поняття цього дослідження, то мовним знаком вважаємо комбінацію поняття і акустичний образ, але цей термін зазвичай позначає тільки акустичний образ. Двозначність зникне, якщо називати всі три поняття іменами, пов'язаними один з одним, але разом з тим вони взаємно протиставлені.

Оскільки мовний знак не схожий на те, що ним позначається, він може позначати не тільки який-небудь конкретний предмет, а й цілий клас предметів, певні узагальнені образи [31, с. 330]. Здатність створювати і використовувати знаки відрізняє людину від тварини. Природа мовного знака спочатку визначалася по-різному. Одні лінгвісти услід за Ф. де Соссюром вважали мовний знак психічним явищем, тоді як інші слідом за П. Ф. Фортунатовим вважали його матеріальним [10, с. 19].

За Ф. де Соссюром, мовний знак – це двостороння психічна сутність, що включає поняття і акустичний образ, найтіснішим чином пов'язані один з одним та які притягуються один до одного. Термін «знак» зберігається для позначення цілого, тоді як терміни «поняття» і «акустичний образ» замінюються термінами «означуване» і «те, що означає» відповідно [32, с. 132].

Поряд з цим дослідники використовують й інші взаємопов'язані один з одним терміни: «денотат» (реалія), «денотатор» (словознак), «десигнат» (означуване), «десигнатор» (той, що що означає). Відповідно до точки зору Ф. де Соссюра, як позначуване, так і той, що позначає є психічними сутностями: «Мовний знак пов'язує не предмет та її назву, а поняття і акустичний образ» [18, с. 68].

Відповідно, мовний знак володіє двома першорядними властивостями його значення. Слово «знак» використовуємо для позначення цілого, тоді як терміни «поняття» та «акустичний образ» можна замінити відповідно твердженням «означуване» і «той, що означає».

Розглядаючи сутність мовного знаку, як об'єкта лінгвістичного дослідження, важливо пам'ятати, що у процесі комунікації код замикає інформаційний зв'язок між джерелом і приймачем інформації. Щоб інформація була більш-менш адекватно зрозумілою для адресата, код має бути однаковим і помітним для комунікантів, а також вказувати на однакові для них інформаційні сенси.

Людська мова, з погляду теорії інформації та зв'язку, є кодом, який складається із двох рівнів – кодового експонента і кодової інформації, що у семіотиці називається знаком [4, с. 70]. Таким чином, мовний знак, як і будь-який інший знак, представлений тільки більш прийнятним експонентом і у цьому відношенні є односторонньою сутністю, яка виконує дві функції – вказівки на інформацію (сенси) про пізнаний об'єкт і його заміщення (назви) [23, с. 372]. Саме у цьому нерозривному зв'язку знака зі своїми функціями і полягає феномен знака: він є двостороннім та сприймається у своїх знакових функціях, а не як форма і зміст [21, с. 36].

Ця двобічність визначає гносеологічну первинність інформації по відношенню до її позначення, і гносеологічну первинність об'єкта по відношенню до інформації про нього і до його позначення, про що свідчать багато фактів [11, с. 175]. Наприклад, багаторазове співвіднесення знака з предметом не виявляє для дитини (і для дорослого) її імені до тих пір, поки воно не набуває для нього пізнавального відображення.

Відповідно, знак позначає не сам по собі об'єкт, а пізнаний об'єкт, тобто інформацію про нього і через неї – об'єкт. Так, люди, які мають мовні розлади (наприклад, афазію), можуть повторювати почуте або прочитане без розуміння сенсу тексту, а також можуть знати про той чи інший предмет, але

не можуть назвати його ім'я [33, с. 26-27]. О. О. Селіванова виокремила такі різновиди мовних знаків:

- звукорядні (зокрема ті, що складаються з одного звуку);
- просодичні (інтонація, наголос, тон, тривалість звуку);
- нульові – саме відсутність звукового знака у співвідношенні з певними звукорядними знаками вказує на термін «означуване»;
- структурно-синтагматичні – у якості знака виступає сама модель синтагматичних відносин звукорядного знака класифікуючи, коли у якості знака виступає віднесення звукорядного знака до певного класу за допомогою спеціальних звукових класифікаторів або постійного набору його звукорядних форм [30, с. 310]. Наприклад, слова «критик – критика», нім. *der/die Haft* – «пряжка», «скріпка/арешт», нім. *das/der Verdienst* – «заслуга/заробіток», «пень» – ім. і дієсл., англ. *salt* – сіль і *to salt* – солити [30, с. 312].

Загалом же, мовні знаки за характером своїх функцій поділяються на семантичні та формально-структурні [38, с. 34]. Серед семантичних знаків виділяються лексичні, лексико-словотвірні та граматичні знаки.

Лексичні знаки представлені: характеризуючими (загальними, описовими), дейктичними (займенниковими) та ідентифікуючими (власні імена) знаками. До словотвірних мовних знаків відносять – суфіксальні, префіксальні, постфіксальні морфеми та їх комбінації між собою [54, с. 24].

Граматичні знаки класифікуються на морфологічно синтаксичні, морфологічні та синтаксичні підтипи. До перших відносяться морфологічно синтаксичні знаки частин мови, до других – граматичні морфеми слів, до третіх – комбіновано-синтагматичні знаки членів речення, базових моделей пропозиції і словосполучень, а також знаки прагматичних значень пропозицій [49, с. 246].

За своєю семантичною структурою різнорівневі (морфемні, лексичні, синтаксичні) «означувані» об'єднуються у так звані широко функціонально-семантичні поля (функціонально-семантичні категорії, мовні понятійні

категорії). У межах свого поля такі «означувані» взаємодіють один з одним у процесі мови [49, с. 248]. Такі, наприклад, функціонально-семантичні поля темпоральності, аспектуальності, модальності, персональності та інші.

Більшість з них характеризуються наявністю центру (ядра) і периферії – спеціалізованої для вираження даного поля граматичної категорії і взаємодіючих з нею інших відповідних одиниць мови. Такі поля називаються моноцентричними [33, с. 60]. Крім них виокремлюють поліцентричні (слабоцентричні) поля, що представляють собою сукупність різних значущих із загальною семантичною функцією [9, с. 58]. Наприклад, в українській мові, на відміну від мов, де є артиклі (англійська, німецька), що володіють моноцентричним полем визначеності / невизначеності, це поле є поліцентричним.

Відповідно, те, що в одних мовах представлено як моноцентричне поле, в інших мовах може бути поліцентричним полем. Склад усіх функціонально-семантичних полів, їх межі, структура у кожній мові, класифікація та зв'язок між собою дискутуються у сучасному мовознавстві. Однак очевидно, що вони являють собою мовні універсалії, що відображають загальні семантичні основи всіх або більшості мов, які забезпечують їхню єдність і тим самим їх переклад [4, с. 65].

Формально та структурно знаки розрізняють на фонемні, тонемні, складові та з'єднувальні [8, с. 84]. За ступенем семантичної автономності мовні знаки поділяються на словесні, синтаксичні та морфемні [10, с. 26]. За сферами соціального вжитку мовні знаки ділять на кодифіковані (мовні знаки літературної мови) і некодифіковані (діалектні, просторічні, жаргонні, арготичні) мовні знаки (слова, граматичні форми, фонетичні структури) [19, с. 38].

Відношення між мовним «означаючим» та «означуваним», як і в інших знакових системах, може бути:

1) іконічним, тобто ставленням подібності – «означаюче» представляє своїми властивостями те, що воно репрезентує, маючи щось спільне із «означуваним» (образотворче мистецтво, звуконаслідувальні слова);

2) суміжним – індексальним – «означаюче» вказує на суміжне із ним «означуване» (термометр як показник температури повітря, поняття синекдоха, вказівний жест, особисті займенники, форми часів, які виражають тимчасову локалізацію дії по відношенню до поточного справжнього мовця (до моменту мовлення));

3) символічним – «що означає» умовно представляє «означуване» (прапори і герби держав, вже не усвідомлювані у своїй знаковій мотивації слова такі, як «стіна», «йти» і т. д.) [59, с. 45].

Також слід зазначити, що відносини між «означаючим» та «означуваним», як правило мають перехідні, змішані типи, різну ступінь «чистоти» свого типу і всі володіють певною мірою умовності) [19, с. 68].

Отже, яким би не був мовний знак, він володіє у порівнянні з іншими знаковими системами однією особливістю, яку деякі вчені називають прозорістю для значення, тобто такою єдністю матеріальної форми знака та його функції, при якому матеріальна форма не сприймається мовцями автономно від її функції.

1.2. Білатеральна теорія мовного знака, канонізована Фердинандом де Соссюром

У мовознавстві на сьогоднішній день сформувалося дві протилежні думки щодо структури мовного знака. Одні дослідники вважають знак односторонньою одиницею, тобто стверджують, що знак має тільки план вираження [21, с. 66]. На їхню думку, знак завжди пов'язаний із значенням, але значення до нього не входить. Ця теорія знака відома в науці як унілатеральна (від лат. *unus* – «один» і *latus* – «сторона») [19, с. 174-175].

Унілатеральну теорію представляють такі вчені-мовознавці та філософи, як Р. Карнап, Л. Блумфілд, О. О. Зінов'єв, О. С. Мельничук, В. М. Солнцев та ін.

Інші ж дослідники розглядають знак як двосторонню одиницю, яка має план вираження і план змісту, тобто має значення [21, с. 68]. На думку цих учених, поняття знака без значення втрачає сенс: знак без значення вже не знак. Це, як зазначав Ф. де Соссюр, все одно, що дві сторони аркуша паперу: ніколи не можна розрізати тільки одну з них. Розглянуту теорію знака називають білатеральною (від лат. *bis* – «двічі» та *latus* – «сторона»).

Автор білатеральної теорії мовного знака, Ф. де Соссюр, вперше у лінгвістиці застосував поняття знака до конкретного опису мови і досліджував ряд важливих аспектів внутрішньої організації мови. Він розглядав мову як систему знаків, що об'єднує зміст і акустичний образ, а також ввів семантичні поняття «знак», «значення», «значимість» по відношенню виключно до системи слів [32, с. 42].

Ф. де Соссюр чітко позначив різницю між реальними мовними актами (висловлюваннями) і утворив їх в основну систему, яку людина має опанувати при вивченні мови. На думку Ф. де Соссюра, вивчення мовної системи незалежно від зв'язку з часом є кращим у порівнянні саме із історичною лінгвістикою. Розглядаючи мову як сукупність знаків, структурна лінгвістика виявляє протиставлення, що утворюють значення, а також правила поєднання, що визначають формування мовних послідовностей [54, с. 94].

Саме соссюрівське дихотомічне розуміння перемогло в лінгвістиці, яка завдяки цьому стала структурною. Вчені-структуралісти та їх наступники пізніше оперлися саме на цю бінарну дихотомію, яка полягає в аналітичному поділі явищ лише на дві складові частини – тезу та антитезу. Як наслідок, неklasична структуральна концепція знайшла своє вираження у численних лінгвістичних дихотоміях, до яких належать і план змісту – план вираження, семіотичне (знак) – семантичне (мовна діяльність) тощо. Це відображає подвійну структуру мовного існування. У такий спосіб бінарна опозиція

виступає для класичних структуралістів одним із вихідних принципів, що визначають мовну структуру [25, с. 26].

Втім, слід зауважити, що Ф. де Соссюр не був першим, хто сформулював білатеральну концепцію знака як єдність плану змісту та плану вираження – позначуючого та позначеного (у термінології самого Соссюра – *significant et signifee*). В основі білатеральної теорії лежать, насправді, ще античні концепції Геракліта, Платона та Аристотеля, а також стоїків та гностиків, за якими реалізовується білатеральна дихотомія, коли «щось виступає замість чогось». Античні міркування про поєднання означуючого та означеного були переосмислені у середньовіччі через види суппозицій та класифікації знаків у середньовічних логіко-семіотичних підходах. У Новий час античні та середньовічні традиції білатерального знака продовжили Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. В. Ляйбніц, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель та ін. Таким чином, Ф. де Соссюр фактично переніс у мовознавство логіко-семіотичний підхід, властивий для ранньої філософії [1, с. 44], ґрунтуючись на концепції дихотомії (як античне протиставлення теза – антитеза).

Білатеральна теорія, канонізована Ф. де Соссюром, але відома у досить розробленому вигляді ще з часів античних стоїків, виходить з поняття знака як поєднання матеріального «означуючого» та ідеального «означуваного» [32, с. 43]. У цьому випадку значення є абсолютно необхідним компонентом знака, без якого відповідний матеріальний об'єкт просто втрачає свою семіотичну природу, виводиться за межі культурних цінностей.

За лекціями Ф. де Соссюра [57, с. 98], білатеральний знак поєднує лише план вираження та змісту. Завдяки цьому знак виступає фізичним посередником між комунікантами та, ґрунтуючись на умовних спільностях, передає натяковий мінімум інформації, проте не її динамізм. За функцією вони (подібні до натякового змісту як іконічні знаки чи не подібні як довільні знаки) викликають певні умовно-напрацьовані відношення в пам'яті комунікантів [24, с. 137].

Більшість сучасних лінгвістів та семіотиків також дотримуються білатеральної теорії мовного знака. Це здається природним, адже «щось» матеріальне стає знаком тільки у тому випадку, коли в ньому присутня певна «добавка», що робить даний об'єкт чимось більшим, ніж сукупність його матеріальних ознак за рахунок включення до системи цінностей, у певний інформаційний простір. Набір елементів та об'єктів виявляє атрибут системності, коли в ньому можна углядіти певний присутній «об'єкт-зв'язок», що робить систему системою; без цієї «добавки» набір дорівнює самому собі, тоді як з нею система-ціле виявляється більше суми її елементів-складових [33, с. 222].

«Цей останній акустичний образ означає як компонент знака, – каже Соссюр, – є не матеріальним звучанням, річчю чисто фізичною, а психічним відбитком звуку, поданням, одержуваних нами про нього за допомогою наших органів почуттів; акустичний образ має чуттєву природу, і якщо нам трапляється назвати його «матеріальним», то тільки із цієї причини, а також для того, щоб протиставити його другому члену асоціативної пари – поняттю, у загальному більш абстрактному» [32, с. 34].

При такому підході їх об'єднання у рамках знака стає цілком органічним, як об'єднання двох природних сутностей. Крім того, це навіть не об'єднання, а взаємопроникнення, що прекрасно ілюструється знаменитою метафорою Ф. де Соссюра, який уподібнює зв'язок між «означуючим» та «означуваним» до відношень між двома сторонами аркуша паперу – адже неможливо розрізати одну сторону, не торкнувшись одночасно іншої його сторони [11, с. 174].

Сутність знаку визначається нерозривністю зв'язку між «означуваним» і «означуючим». Відповідно, вивчаючи структуру, лінгвіст шукає, що у ній відповідає у структурі «означуваного» і навпаки. Тому не випадково дослідники визначали граматику як дослідження співвідношення між звучанням і значеннями [17, с. 107].

Окрім того, існує проблема у білатеральній теорії, не помічена Ф. де Соссюром, яка полягає у тому, що соссюрівський білатеральний знак, який не має існування за межами ментальних механізмів носія мови, не може бути засобом комунікації, бо ментальні сутності не є комунікуючими і є несприйнятливими [9, с. 60].

Як вказує У. К. Кирмач, «знаки, які неможливо побачити, почути – нонсенс. Знак завжди є щось істотне, а не ідеальне» [9, с. 63]. Але саме таким – нонсенсом – і є соссюрівський знак, адже, як всі ментальні сутності, його не можна сприймати органами почуттів.

Загалом же, прихильники білатеральної теорії знака відстоюють розуміння матеріально-ідеальної сутності мовного знака. Неповторною рисою природної мови у порівнянні з іншими видами семіотичних систем є її здатність опосередковано позначати не тільки предметний світ, а й світ соціально-психічної, пізнавальної діяльності людини. Це знаходить відображення, зокрема, у наявності в мові величезного корпусу вторинних і побічно-похідних найменувань. З лінгвістичної точки зору процес ідеалізації предметного світу полягає в наступному: щоб набути статусу мовної одиниці, той чи інший елемент повинен бути наділений мовним колективом певним значенням, певною семантичною цінністю, простіше – змістом [5, с. 56].

Головна відмінність мовного знака від знаків штучних конструкцій і семантичних систем полягає в тому, що зв'язок значення і форми знака опосередкована людською свідомістю, закріплена людською пам'яттю, утворюючи тим самим вторинні знаки. У зв'язку з цим можна говорити про організуючу роль мовних форм при сприйнятті дійсності. Дві сторони словесного знака опосередковані не зовнішнім, механічним зв'язком, а свідомістю, пам'яттю і скріплені асоціативним зв'язком, завдяки якому одне (значення) легко викликає інше (форму знака) і навпаки.

Між означуючим і означуваним можливі такі типи відносин:

- вкладення: слива «плід – дерево, на якому ростуть сливи»;

- збіг слів за формою при перетині їх смислів: позичати – «позичати – давати в борг»;
- збіг слів за формою і змістом: *[to] read* – «читати», *[a] read* – «читання» [5, с. 58].

Якщо звести мовний знак до форми слова, тобто розглядати його лише як найменування, то мова буде співставлена з предметним світом лише у відносинах позначення, а не відображення. Мовний знак створюється не для позначення готового поняття, а в процесі його формування, завдяки чому мова здатна виконувати дві найважливіші функції – комунікативну та мислеформуючу.

Отже, щоб обмінюватися знаками, треба їх сприймати. Це означає, що знаки повинні містити матеріальний компонент не згідно соссюрівського тлумачення, а з матеріальним експонентом знака. Знаки повинні придбати матеріальність у прямому сенсі слова: повинні бути доступні для сприйняття органами почуттів.

Ф. де Соссюр чітко позначив різницю між реальними мовними актами (висловлюваннями) і утворюючою їх основою системою, яку індивід повинен опанувати при вивченні мови. На думку Ф. де Соссюра, вивчення мовної системи незалежно від зв'язку з часом є кращим у порівнянні з історичною лінгвістикою. Розглядаючи мову як сукупність знаків, структурна лінгвістика виявляє протиставлення, що утворюють значення, а також правила поєднання, що визначають формування мовних послідовностей [32, с. 54].

У своїй теорії мовного знака Ф. де Соссюр говорить про мову як про універсальну знакову систему, яка має чітко окреслену структуру. Ф. де Соссюр виділяє мовну діяльність, мова і мовлення, а також вказує на утворення першої з них із сукупності двох останніх. При цьому мова потенційно є постійною для людини, а мова присутня лише іноді в стані реалізації. Таким чином, важливо диференціювати об'єктивну представленість мови в мовленні та знання цієї мови.

1.3. Білатеральні структури мовних знаків

Розглянемо також особливості білатеральних структур мовних знаків у контексті теорії мовних знаків та білатеральної теорії мови, розробленої та канонізованої Ф. де Соссюром.

Належність реального звучання мови ні в якій мірі не призводить мову до звучання, оскільки її утворюють також і значення елементів, відтворених у мові та створюючих в їх загальному поєднанні вокабуляр і граматичну будову мови. Звуковий аспект мови, незважаючи на свою важливість, виступає всього лише його однією (зовнішньою) стороною, відповідно мова має й іншу – внутрішню та смислову сторони [30, с. 712].

Важливо відмітити, що значення лексичних (і не тільки) одиниць складають частину мови, поряд із реальним звучанням його одиниць. Звучання, поза його зв'язком із семантикою, ще не є мовним фактом. І лише в сукупності зі значенням, воно робиться словом тієї чи іншої мови. При цьому варто зазначити, що незважаючи на відображення звукового аспекту мови у свідомості мовців як певної системи звукових образів, що відрізняється від цього свого відображення, своєю смисловою стороною мова існує у свідомості, де її справжнє існування і її відображення збігаються [33, с. 334]. Звідси випливає взаємозв'язок мови у мовленні і знання мови, наявної у свідомості людини. Тобто, знання мови утворюється у процесі акумулювання мовних фактів у свідомості і створює умови для відтворення цих фактів і загалом всієї системи мови [31, с. 789].

Одиниця мови, у поєднанні з її відображенням у свідомості, складається з реального звучання, його відображення у вигляді звукового образу і значення. Незважаючи на те, що значення присутні у свідомості і прямо з'єднуються у мовленні з реальними звучанням, а не тільки зі звуковими образами, для формування значень у свідомості кожного індивіда

велике значення має реальне звучання, без якого неможливе існування значення [16, с. 332–336].

Значення як конкретний феномен у свідомості формується у ході об'єднання в ньому розрізнених конкретних відображень предметів, явищ і відносин реальності, що містять у собі щось спільне, а сам процес узагальнення проходить під впливом соціуму, що протікає за допомогою реального звучання [31, с. 789].

Важливо мати на увазі, що підхід розуму до окремої речі є складним феноменом, так як саме елементарне узагальнення містить певний елемент фантазії. Незважаючи на відображення реального звучання у вигляді звукового образу, велике значення має саме реальне звучання, так як за допомогою нього соціум управляє процесом формування значень мовних одиниць у свідомості кожної людини, транслює суб'єкту досвід великої кількості поколінь даного соціуму. У результаті цього формується у свідомості окремої людини значення представлене як суспільний феномен [6, с. 268].

У більшості випадків мова являє собою перелік назв, що відповідають аналогічній кількості речей. Однак, подібне уявлення не зовсім обґрунтоване, оскільки воно передбачає наявність вже готових понять, що передують словам. Крім того, воно не визначає звукову або психічну природу назви, оскільки слово може розглядатися як під одним, так і під іншим кутом зору. Також воно дозволяє вважати, що зв'язок, який з'єднує назву з предметом, представляє собою щось елементарне, хоча це не зовсім так. Проте, така спрощена точка зору свідчить про те, що одиниця мови виступає двоїстим, сформованим з комбінування двох компонентів, феноменом [21, с. 636].

Мовний знак об'єднує не предмет та його назву, а поняття і акустичний образ. Саме акустичний образ являє собою не матеріальне звучання, а психічний відбиток звучання, одержуваний людиною за допомогою органів почуттів [9, с. 54–69]. Акустичний образ володіє чуттєвою природою і є матеріальним в тому сенсі, що існує можливість протиставити його більш

абстрактному другому члену асоціативної пари – поняттю. Таким чином, мовний знак являє собою двоаспектний психічний феномен, де тісно пов'язані поняття та акустичний образ [16, с. 332–336].

Оскільки обидві сторони знака обумовлені психікою, то і весь знак не є винятком, утворюючи собою ментальний, глибинний феномен. Асоціації пов'язані зі суспільною злагодою і утворюють мову, являють собою реальності, що знаходяться у мозку. При цьому обидва ці елементи дуже тісно взаємодіють один з одним.

Мовний знак має кілька найважливіших властивостей, першою з яких виступає його довільність. Зв'язок означає з означуваним носить довільний характер, оскільки поняття ніяк імпліцитно не пов'язане із послідовністю звуків, складових того чи іншого слова [4, с. 384]. Принципом довільності знака підпорядковується вся лінгвістика мови, ним обумовлено більшість мовних феноменів. Однак, символ відрізняється тим, що довільність представлена у ньому в неповному вигляді, а також присутністю в ньому зачатків природною зв'язку між «означуючим» і «означуваним» [58, с. 321].

На думку Ф. де Соссюра, довільність «означуючого» проявляється у його немотивованості та довільності стосовно «означуваного», з яким насправді у нього відсутній будь-який природний зв'язок. Вчений запропонував членування мов на два типи: лексичні (з переважанням немотивованих елементів) та граматичні (з переважанням мотивованих елементів) [32, с. 432]. Відповідно, у кожній мові мається на увазі обов'язкову наявність як мотивованого, так і немотивованого. Використовуючи мову, мовець повинен вживати знак у значенні, прийнятому соціумом.

Таким чином, вивчення основ білатеральної теорії показує, що мова є досить конкретним явищем у розмаїтті фактів мовної діяльності. Вона може знаходитися у конкретній частині аналізованого мовного акту, де аудіальний образ зв'язується з поняттям. Мова виступає у якості суспільної сторони мовної діяльності, що носить зовнішній по відношенню до індивіда характер.

Крім того, мова здатна існувати виключно завдяки своєрідному договору між індивідами як членами соціуму, а для розуміння її функціонування, людині необхідно посилено і поступово займатися [5, с. 60].

На відміну від різнорідного характеру мовної діяльності у цілому, мова за своєю суттю є однорідним феноменом, утвореним із системи знаків, найважливішу характеристику якої становить поєднання сенсу і акустичного образу. Головна відмінність мовного знака від знаків штучних побудов і семантичних систем у тому і полягає, що зв'язок значення і форми знака опосередкована людською свідомістю, закріплена людською пам'яттю, утворюючи тим самим вторинні знаки. У зв'язку з цим можна говорити про організуючу роль мовних форм при сприйнятті дійсності. Дві сторони словесного знака опосередковані не зовнішнім, механічним зв'язком, а свідомістю, пам'яттю і закріплені асоціативним зв'язком, завдяки якому одне (значення) легко викликає інше (форму знака) та навпаки.

Варто відмітити, що мова являє собою одну з величезної кількості знакових систем, що використовуються індивідами для здійснення спілкування, у процесі якого вони транслюють інформацію про різноманітні ситуації у світі, про свої думки, почуття, переживання. Знаки, які утворюють повідомлення, виступають носіями конкретних смислових значень, дозволяють кодувати трансльовану інформацію та здійснювати комунікативні акти [16, с. 125].

Підсумовуючи, відзначимо, що знак призначений для номінації денотата, який представляє собою виокремлення свідомістю предмет, ознаку, дію, стан. Важливо, що предмет дійсності стає денотатом тільки у межах конкретної знаковою ситуації і у конкретному акті висловлювання, тобто денотат є не будь-яким предметом, а тільки тим, який виділений для номінації [5, с. 60].

Прихильники білатеральної теорії знака відстоюють розуміння матеріально-ідеальної сутності мовного знака. Неповторною рисою природної мови у порівнянні з іншими видами семіотичних систем є її

здатність опосередковано позначати не тільки предметний світ, а й світ соціально-психічної, пізнавальної діяльності людини. Це пояснюється, зокрема, наявністю у мові величезної кількості вторинних і побічно-похідних найменувань.

Часто зв'язок «означуваного» і «означуючого» має умовний характер, що не залежить від природних факторів. Це доводить, що знаки різних мов можуть сильно відрізнятися один від одного. Проте, зв'язок конкретного «означуваного» і конкретного «означуючого» є обов'язковим у кожному мовному соціумі, оскільки його не можна порушити без ризику бути незрозумілим для співрозмовника.

Таким чином, мовні знаки функціонують, розвиваються відповідно до характеристик своєї системи під впливом відносин із системами свідомості та суспільного життя індивідів, а мова являє собою вторинну природну багатовимірну динамічну знакову систему.

Особливості білатеральної теорії мовного знаку, розуміння білатеральної структури мовного знаку є областю інтересу не тільки лінгвістів, але й перекладознавців, оскільки важливим для адекватного та еквівалентного перекладу є розуміння білатеральної природи мовного знаку, плану змісту та плану вираження.

Висновки до розділу 1

У першому розділі дослідження вивчені основні поняття та теоретичні засади вивчення білатеральних структур мовних знаків з точки зору лінгвістики.

Виявлено, що теоретичну базу теорії білатеральної структури мовних становить вчення Ф. де Соссюра, який вважає мовний знак двосторонньою психічною сутністю, яка включає поняття і акустичний образ, найтіснішим чином пов'язані один з одним та які притягуються один до одного. Мовний знак, як і будь-який інший знак, є односторонньою сутністю, яка виконує дві функції – вказівки на інформацію (сене) про пізнаний об'єкт і його заміщення (назви). Саме у цьому нерозривному зв'язку знака зі своїми функціями і полягає феномен знака: він є двостороннім та сприймається у своїх знакових функціях, а не як форма і зміст. Мовний знак володіє єдністю матеріальної форми знака та його функції, при якому матеріальна форма не сприймається мовцями автономно від її функції.

З'ясовано, що у мовознавстві сформувалося дві протилежні думки щодо структури мовного знака – це унілатеральна та білатеральна теорія мовного знака. Саме останню розробляв Ф. де Соссюр, який вперше у лінгвістиці застосував поняття знака до конкретного опису мови і досліджував ряд важливих аспектів внутрішньої організації мови. Він розглядав мову як систему знаків, що об'єднує зміст і акустичний образ, а також ввів семантичні поняття «знак», «значення», «значимість» по відношенню виключно до системи слів.

Соссюрівське дихотомічне розуміння перемогло в лінгвістиці, яка завдяки цьому стала структурною. Вчені-структуралісти та їх наступники пізніше оперлися саме на цю бінарну дихотомію, яка полягає в аналітичному поділі явищ лише на дві складові частини – тезу та антитезу. Як наслідок, неklasична структуральна концепція знайшла своє вираження у численних лінгвістичних дихотоміях, до яких належать і план змісту – план вираження,

семіотичне (знак) – семантичне (мовна діяльність) тощо. Це відображає подвійну структуру мовного існування. У такий спосіб бінарна опозиція виступає для класичних структуралістів одним із вихідних принципів, що визначають мовну структуру.

Білатеральну теорію мовного знаку розглядаємо у розділі як такі, що була канонізована Ф. де Соссюром, адже білатеральну концепцію знака формували вчені ще часів античності. Зокрема, серед вчених, які доклали зусиль до формування такої теорії, названо Геракліта, Платона та Аристотеля, стоїків та гностиків, якими реалізовується білатеральна дихотомія, коли «щось виступає замість чогось». Продовжили ці ідеї Ф. Бекон, Р. Декарт, Т. Гоббс, Дж. Локк, Г. В. Ляйбніц, І. Кант, Г. В. Ф. Гегель та ін. Ф. де Соссюр же лише переніс у мовознавство логіко-семіотичний підхід, властивий для ранньої філософії, ґрунтуючись на концепції дихотомії (як античне протиставлення теза – антитеза).

Більшість сучасних лінгвістів та семіотиків дотримуються білатеральної теорії мовного знаку. Вважається, що мовний знак об'єднує не предмет та його назву, а поняття і акустичний образ. Визначено, що особливості білатеральної теорії мовного знаку, розуміння білатеральної структури мовного знаку є областю інтересу не тільки лінгвістів, але й перекладознавців. Зокрема, важливим для адекватного та еквівалентного перекладу є розуміння білатеральної природи мовного знаку, плану змісту та плану вираження. Це обумовлює необхідність вивчення білатеральної структури мовного знаку з точки зору перекладознавства та практики перекладу.

РОЗДІЛ 2. БІЛАТЕРАЛЬНІ СТРУКТУРИ МОВНИХ ЗНАКІВ У КОНТЕКСТІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

2.1. Проблема білатеральної структури мовних знаків у теорії перекладознавства

На сьогодні в перекладознавстві спостерігається підвищення інтересу до значення білатеральної природи мовного знака та впливу такої структури мовного знака як об'єкту перекладу на процес та результати перекладацької діяльності.

Переклад розглядається як акт міжмовної комунікації. Л. С. Бархударов визначає переклад як процес перетворення мовного твору (тексту) однією мовою у мовленнєвий твір іншою мовою при збереженні незмінного плану змісту [2, с. 45-47]. Це означає, що при перекладі відбувається заміна одиниць плану вираження, тобто одиниць мови, але зберігається незмінним план змісту, тобто передана текстом інформація. На думку С. О. Швачко, переклад – це «реакція світової спільноти на велике розмаїття мов і культур, спроба дійти універсальності в розумінні змісту витворів» [39, с. 12].

Мовні знаки при цьому виступають безпосередніми об'єктами перекладу, а тому доцільно розглянути особливості їх білатеральної структури у контексті перекладознавчого підходу. В. Д. Радчук вказує, що об'єкти перекладу є надзвичайно різноманітними, а об'єкт, безперечно, впливає і на самий характер його пізнання. Об'єкт перекладу має певну смисломісткість, яка забезпечує спектр можливих інтерпретацій. Йдеться передусім про потенціал багатозначності оригіналу – об'єктивний чинник множинності [26].

О. О. Білецька вказує, що текст, як об'єкт перекладу – це виражений в письмовій або усній формі самодостатній мовний добуток, якому притаманні певна структурна організація, зміст (тема), ситуативно-обумовлена комунікативна установка, що й співвідноситься з одним зі стилів і/або жанрів

художньої або нехудожньої словесності [3, с. 640]. Окрім тексту, до мовних знаків відносять також дискурс як більш широке явище, а також речення, словосполучення, слово як вужчі явища.

С. О. Швачко виділяє у якості базових об'єктів перекладу номінативні та комунікативні одиниці. На думку вченої, номінативні (НО) та комунікативні (КО) одиниці як об'єкти перекладацького процесу вивчаються на інтралінгвальних та екстралінгвальних векторах [39, с. 13]. За С. О. Швачко, кожна мова складається зі слів, словосполучень, які й являють собою номінативні одиниці (НО). У свою чергу, будь-який текст як комунікативна одиниця (КО) складається з НО. Універсально НО і КО виконують однойменні функції – номінативну та комунікативну [37, с. 229].

У сучасному мовознавстві статус номінативної одиниці не має чіткого визначення. У «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» до номінативних зараховуються усі «мовні одиниці, що характеризуються номінативною функцією, тобто слугують для називання та вичленовування фрагментів дійсності і формування відповідних понять про них у формі слів, сполучень слів, фразеологізмів та речень» [64, с. 336]. Відповідно, одиницями номінації можуть бути одиниці всіх мовних рівнів, будь-якої складності і протяжності, які здатні називати, позначати, вказувати на елементи дійсності в мовленнєвих актах. О. В. Нітенко вказує, що наявність в арсеналі номінативних засобів поряд з лексичними також синтаксичних одиниць пояснюється певною обмеженістю можливостей лексичної системи [22, с. 212].

Щодо КО, то С. О. Караман вказує, що комунікативність не властива членам речення, словосполученням і сполученням слів. Комунікативність речення (та функціональних заміників речення) полягає в тому, що воно виступає засобом спілкування носіїв мови, засобом формування, вираження думки, почувань, емоцій [7, с. 56].

Власне саме спілкування відбувається за допомогою комунікативних одиниць, які можуть різнитися між собою у відмінних культурах: у різних

суспільствах у тих самих ситуаціях може бути прийнято використання специфічних мовленнєвих штампів. Таке розмаїття викликається:

- 1) специфікою мовної картини світу;
- 2) лінгвістичними особливостями мови;
- 3) культурологічними причинами (частково традицією, наприклад, як в японській мові) [34, с. 187].

Всі комунікативні одиниці є ситуативно зумовленими і не існують поза ситуацією спілкування. Основними факторами, які визначають необхідність використання комунікативної теорії перекладу, є:

- 1) неможливість застосування трансформативної теорії перекладу, оскільки результат – фраза є буквальною;
- 2) денотативної тому, що висловлення, яке потрібно перекласти, є формальним і не має інформаційного навантаження.

У мовознавстві на сьогодні не дано опису явищ, пов'язаних із виділенням усіх типів семантико-синтаксичних одиниць, а також зі співвіднесеністю семантико-синтаксичних і комунікативних одиниць, робота на цьому рівні читача, дослідника часто має інтуїтивний характер, що може призводити до різних неточностей, огріхів у розумінні тексту – наприклад, у «впізнаванні» складних синтаксичних цілих, осмисленні комунікативної значущості речень і складних синтаксичних цілих і т. д.

Категорія власне комунікативної одиниці формується у системі понять мовленнєвого спілкування. Так, кожний текст, мовний твір характеризується темою – тобто спрямованістю його змісту на певне відображення дійсності, а це в свою чергу слугує позначенням основного предмета мовлення в цьому випадку. Текст також реалізує певну ідею, що полягає в соціальній спрямованості його змісту. Реалізація наявних категорій відбувається з допомогою повідомлень про відповідні їм предмети мовлення. Отже, власне комунікативною одиницею є висловлювання про предмет мовлення в тексті.

Розглядаючи номінативні та комунікативні одиниці як об'єкти перекладацького процесу, слід відмітити, що основним завданням перекладу

як засобу забезпечення міжмовної комунікації є збереження інформаційної цілісності – відтворення як денотативної, так і конотативної семантики. Іншим аспектом є збереження загального стилістичного спрямування тексту (не враховуючи перекладача, як творця нового, навіть літературного, тексту). За І. Франком (як він відзначив у передмові до перекладу «Фауста» В. Гете), точність перекладеного тексту повинна полягати у правильному відтворенні первинних ідей і в дотриманні єдності змісту і форми оригіналу [35, с. 180].

Вивчаючи особливості мовних знаків на прикладі НО та КО, С. О. Швачко долучається й до питання їх білатеральної структури та її значення у аспекті перекладацької діяльності. Зокрема, дослідниця вказує, що переклад семантизує єдність тлумачення та трансформування, а тому важливим з точки зору перекладу є урахування такої риси мовних знаків, як наявність поверхневого та глибинного рівнів у структурі мовних знаків. Це характеризує мовні одиниці (зокрема – НО та КО) як білатерально тотожні, позначені білатеральним формально-семантичним буттям [37, с. 230].

Особливості білатеральності у контексті перекладу вивчали також А. О. Худяков та Є. М. Чухарев. Зокрема, А. О. Худяков визначає одиницю переклададу як «сентенціональний знак» білатеральної структури у складі десигната та десигнатора. Вихідний текст як мовленнєве висловлювання А. О. Худяков вбачає у формі білатерального знака, основна задача якого полягає у породженні та трансляції слухачеві / читачеві центральної для комунікативного процесу сутності – смислу. Породження та трансляція смислу при цьому тісно пов'язані з активацією його у свідомості слухача [36].

Таку думку щодо сутності мовного знаку як об'єкту перекладу поділяє й О. В. Ребрій, який стверджує, що процес перекладацького семіозису має за оперативну одиницю ментальне відображення знака як білатерального асиметричного утворення будь-якого рівня та ступеня протяжності. Мовний знак у перекладі може варіюватися від морфеми до тексту та дискурсу. При цьому складні за природою знаки у процесі перекладу часто фрагментуються, відбиваючи таким чином ієрархічність всередині сформованих на їх основі

концептів. Мета перекладу, який є актом когнітивного семіозису, це відтворення за допомогою послідовності знаків мови перекладу смислового інваріанта, який існує у свідомості перекладача, а також адекватного смислу, який втілюється автором вихідного тексту за допомогою послідовності знаків мови оригіналу [27, с. 362].

Білатеральність мовних одиниць, які підлягають перекладу, співвідноситься з поверхневою та глибинною структурами, причому поверхнева структура представлена лексично, а глибинна – семантично. У цьому контексті важливим є також звернення до поняття плану вираження та плану змісту мовної одиниці у контексті перекладацьких трансформацій.

2.2. План вираження та план змісту у контексті перекладацьких трансформацій

Переклад – це процес зміни мовленнєвий твору однієї мови на мовленнєвий твір іншою мовою, при збереженні незмінним плану змісту, тобто значення вихідного мовного знаку.

Тексту перекладу повинен містити у собі те ж саме, що міститься і в тексті оригіналу, щоб його можна було називати перекладом. Іншими словами, при заміні тексту оригіналу на перекладений текст повинен зберігатися певний інваріант, а міра утримання цього інваріанта і вказує собою міру еквівалентності тексту перекладу відповідно до тексту оригіналу. Отже, потрібно, знайти, що ж саме залишається інваріантним у процесі перекладу.

При вирішенні цієї проблеми необхідно спиратися на той факт, що процес перекладу безпосередньо залежить від двостороннього (білатерального) характеру мовного знака, який є об'єктом перекладу. Це означає, що у будь-якого знака є дві сторони або плани: план вираження або форма і план змісту або значення. Термін «план змісту» або «значення» при

цьому необхідно розуміти досить широко, охоплюючи всі види відносин, у яких знаходиться знакова одиниця.

Про збереження плану змісту незмінним у ході перекладу можна судити лише у відносному сенсі. При міжмовному перетворенні втрати неминучі, тобто трапляється обмежена передача значень, яка виражається текстом оригіналу. Відповідно, текст перекладу повним не буде ніколи, а також він ніколи не буде повністю еквівалентним тексту оригіналу. Завдання перекладача полягає у тому, щоб еквівалентність вийшла максимально повною, тобто перекладач має привести втрати до мінімуму. Втім, нереально вимагати повного збігу значень, які виражаються у тексті першотвору і в тексті перекладу.

Це означає, що встановлення порядку черговості передачі значень є одним із завдань теорії перекладу: оскільки існують різного типу значення, потрібно встановити, у яких з них є переваги при передачі у процесі перекладу, а якими можна «жертвувати» так, щоб при перекладі семантичні втрати були мінімальними.

Оскільки переклад має справу з конкретними текстами у межах яких відбувається зв'язок і взаємодія мовних різнорідних засобів, які виражають значення – граматичних форм, слів, синтаксичних засобів, які у поєднанні передають різну семантичну інформацію, то смислові розбіжності між мовами не можуть бути перешкодою, яку неможливо подолати у ході перекладу.

Завдання перекладача полягає у тому, щоб за можливості найбільш повно передати всі типи мовних значень – прагматичних, референціальних і внутрішньолінгвістичних. При перекладі ніяк не уникнути смислових втрат при передачі значень, виражених у тексті іноземної мови, які у тексті перекладу передаються частково й повністю не зберігаються.

Випадки абсолютного збігу лексичних одиниць у повному обсязі їх референціального значення різних мов дуже рідкісні. В основному, це однозначні слова, які мають одне лексичне значення в обох мовах. Число

таких слів порівняно мало. До них, зокрема, належать слова наступних лексичних груп:

1) імена та географічні назви, які входять у словниковий склад обох мов, наприклад: *Beijing* – Пекін, *Bulgaria* – Болгарія тощо;

2) наукові та технічні терміни, наприклад: *hydrocarbon* – вуглеводень, *trapezium* – трапеція, *atom* – атом тощо;

3) деякі інші групи слів, близькі за семантикою до зазначених двох, наприклад, назви місяців і днів тижня: *February* – лютий, *Friday* – п'ятниця і т. д. Сюди ж відноситься така група слів, як числівники: *two thousand* – дві тисячі, *million* – мільйон, *billion* – мільярд.

При зіставленні лексичних одиниць двох мов особливо поширеним випадком є часткова відповідність, коли одному слову в тексті оригіналу відповідає кілька смислових еквівалентів у мові перекладу. Значна кількість слів у будь-якій мові є багатозначною, причому система значень слова в одній мові, як правило, не збігається повністю з системою значень слів в іншій мові.

Розглянемо значення плану змісту та плану вираження у перекладі англійських художніх текстів. Наприклад, у оповіданні новозеландської письменниці К. Менсфілд «Bliss» герої мають «примовисті» прізвища, які виражаються за допомогою епітетів. Наприклад, головну героїню оповідання звать Берта Янг. «Примовистим» тут можна вважати як ім'я, так і прізвище персонажки. Ім'я *Bertha* має німецьке походження, у його основі лежить корінь *bert / berht*, що означає «світлий». Що ж до прізвища *Young*, то тут очевидним є зв'язок з прикметником англійської мови *young* – «молодий», «юний». Таким чином, письменниця вже за допомогою імені героїні розкриває внутрішню сутність Берти – молоді, життєрадісної жінки – використовуючи «примовисте» ім'я та прізвище.

При перекладі імені *Bertha Young* за допомогою транслітерування як *Берта Янг* план змісту у вихідному тексті та перекладі не збігається, оскільки не відтворена прихована, імпліцитна інформація, побудована на

асоціаціях, які виникають у свідомості носія вихідної мови. Аналогічні асоціації не можуть виникнути так само і в свідомості читача перекладу, адже транслітерування відтворює лише форму (план вираження), однак втрачається подвійне значення імені (план вираження).

Розглянемо й інші приклади перекладу на матеріалі лексико-стилістичних засобів. Зокрема, звернемося до випадків перекладу, коли у ході перекладу зберігається вихідний спосіб вираження та значення лексеми. Так, більшість епітетів та порівнянь, які використовуються у художньому тексті, передаються за допомогою дослівного перекладу, при цьому, як правило, зберігається його смислове навантаження. Наприклад, у наступному описі та його перекладі можемо спостерігати збіг авторського тексту і тексту перекладу:

Some yellow pears, smooth as silk, some white grapes covered with a silver bloom and a big cluster of purple ones [68].

Жовті, гладкі, як шовк, груші, білий виноград, покритий срібним пушком, і велике гроно пурпурного винограду.

У даному випадку відбувається повна передача значення, наприклад – *yellow* / жовті, *smooth* / гладкі, *white* / білий, *silver* / срібним, *big* / велике, *purple* / пурпурного. Оскільки дані мовні одиниці носять скоріше описовий характер, їх легко передати українською мовою за допомогою дослівного перекладу.

Однак точна передача авторської інтенції, закладеної в лексико-стилістичні засоби, можлива і в разі більш експресивно забарвлених стилістичних одиниць, наприклад:

Up to a certain point Miss Fulton was rarely, wonderfully frank, but the certain point was there, and beyond that she would not go [68].

До певної межі міс Фалтон була на рідкість і неймовірно відверта, але ця межа наступала і далі вона не йшла.

У цьому випадку повну відповідність у своєму значенні в оригіналі та тексті перекладу складають епітети *wonderfully* / неймовірно, *frank* / відверта.

Перекладач використовує дослівний переклад для точної передачі значення цих мовних одиниць. Іншими прикладами збереження при перекладі авторського способу передачі плану змісту та плану вираження оригіналу є такі варіанти перекладу: *tall, slender pear tree* / *висока струнка груша*; *in fullest, richest bloom* / *у найповнішому, найбагатшому цвітінні*; *it stood perfect* / *вона була досконала*; *the jade-green sky* / *нефритово-зелене небо*.

Перекладач прагне зберегти стилістику автора, максимально близько до оригіналу відобразити передані автором інтенції. Використання у тексті лексем з позитивною конотацією – *slender* (*стрункий*), *perfect* (*ідеальний*), прикметників в найвищому ступені *fullest, richest bloom*, передають захоплений стан героїні твору, її ідеалістичну, багато в чому дитячу картину світу. Завдяки точному перекладу, картина світу героїні відтворена і в тексті перекладу.

У наведених прикладах бачимо, що перекладач прагне точно зберегти семантику і максимально дослівно передати стилістику використаних в оригіналі слів і виразів. Переважно для цього використовуються дослівний переклад, еквіваленти та аналоги як прийоми перекладу. Однак не завжди переклад є точним відтворенням смислового і стилістичного навантаження вихідного мовного знаку. Перекладач може також використовувати прийоми нейтралізації і компенсації стилістичного значення мовної одиниці художнього тексту.

У перекладах оповідань К. Менсфілд використовуються прийоми нейтралізації стилістичного значення деяких стилістичних засобів та їх компенсації. Прикладом використання перекладачем такого прийому можна вважати переклад словосполучення *a very sound couple* як «вельми солідна пара».

Розглядаючи описуваних героїв у контексті твору, враховуючи сюжет, у якому Берта відчуває симпатію до міс Фалтон, епітет *sound* можна також перекласти як «здоровий», «логічний», «правильний». У такому випадку буде проводитися контраст між зовнішньою нормальністю сімейної пари, яка

насправді має дуже мало спільного і не відчуває щиро любов одне до одного, і тим відчуттям внутрішнього щастя, яке відчуває Берта, хоча пориви її душі і не сприймаються суспільством, не можуть вважатися правильними і здоровими.

В даному випадку перекладач нейтралізує більш яскраву семантику епітета *sound*, передає значення як «солідний», що більше відноситься до матеріального аспекту, ніж до психологічного. Таким чином, план змісту та план вираження у вихідній мові та у мові перекладу не збігаються.

Цікавим прикладом використання перекладачем прийому компенсації є переклад виразу *as though becalmed against the jade-green sky*. У цьому випадку К. Менсфілд використовує порівняння дерева з кораблем, якому сприяє метафоричне вживання слова *becalmed* (від англ. *becalme* – бути у штилі (про судно)) на тлі спокійного неба-моря (*against the jade-green sky*). Такий епітет створює потужний образ корабля-мандрівника, який знайшов свій спокій у бухті сімейного життя, що є дуже яскравим стилістичним прийомом.

У тексті перекладу бачимо наступний варіант передачі цього виразу – *вона була досконала на тлі нефритово-зеленого неба і ніби заспокоювала*. У цьому випадку слово *becalmed* перекладене за допомогою цілого виразу *ніби заспокоювала*. Такий варіант перекладу нейтралізує яскравий стилістичний прийом автора, не зберігає образ корабля, який виникає при прочитанні даного елемента тексту англомовним читачем. Вважаємо не доречною втрату такого важливого для збереження авторської стилістики образу, адже перекладач міг використовувати варіації слова «штиль» для передачі стану дерева, яке прагнула передати письменниця.

Також на противагу використанню прийомів збереження при перекладі авторського способу передачі оригіналу перекладач може використовувати прийом компенсації. Компенсацією при перекладі слід вважати заміну безеквівалентного елемента іноземної мови будь-яким іншим засобом, який передає ту ж саму інформацію, причому необов'язково у тому ж самому

місці тексту, що і в оригіналі. Приклад компенсації можемо спостерігати на матеріалі перекладу наступного речення:

A grey cat, dragging its belly, crept across the lawn, and a black one, its shadow, trailed after [68].

Сіра кішка повзла по галявині на череві, а чорна, наче її тінь, тягнулася позаду.

У даному випадку використання дієслів з семантикою повільного прихованого від інших руху (*drag, creep, trail*), колірних прикметників (*grey, black*) надає цій сцені зловісного характеру. Завдяки використанню виразних засобів у даному уривку читач розуміє, що сад з його бездоганим грушевим деревом і прекрасними квітами опиняється у небезпеці. Щоб передати у тексті перекладу те ж саме відчуття тривожності й небезпеки, перекладач вдається до прийому компенсації, наприклад, слово *dragging* передається через використання дієслова *повзла* (хоча відповідне дієслово зустрічається у тексті оригіналу у подальшому як *crept*). Компенсація значення даного лексичного засобу використовується далі у тексті перекладу – у слові *тягнулася*.

Відповідно, перекладач використовує структурні перетворення (переміщення компонентів тексту), для того, щоб компенсувати значення елемента оригіналу, який він не зміг передати прямо через прагнення уникнути повторень. Втрачена на початку речення експресія епітета компенсується у другій частині речення, відтворюючи тривожний образ, який використовується в оригіналі.

Також нами було виявлено стилістичну спеціалізацію як перекладацький прийом, який являє собою мотивоване використання замість стилістично нейтрального засобу елемента з експресивним, емоційно-оцінним, образним або функціонально-стилістичним відтінком. Так, при перекладі наступного речення, перекладач використовує відсутній у тексті оригіналу епітет для підвищення експресивності тексту:

Bertha couldn't help feeling, even from this distance, that it had not a single bud or a faded petal [68].

Берта відчула, навіть з такої відстані, що на дереві не було жодного нерозпущеного бутона або зів'ялої пелюстки.

У даному випадку переклад словосполучення *single bud* здійснений із застосуванням стилістичної спеціалізації – *жодного нерозпущеного бутона*. Хоча у тексті перекладу використано тільки слово *bud*, у перекладі додана також лексема *нерозпущений*. У той же час другий використаний у даному уривку епітет *faded* переданий дослівно як зів'яла, тобто у даному випадку спостерігаємо збереження у перекладі авторського способу передачі.

Звернемо також увагу на кількісні показники перекладу на матеріалі розглянутих прикладів. Всього у ході дослідження було проаналізовано переклад 100 прикладів, внаслідок чого дослівний переклад виявлено як основний спосіб збереження в перекладі плану вираження та у більшості випадків і плану змісту мовних знаків тексту-оригіналу. Прийоми нейтралізації, компенсації і стилістичної спеціалізації використовуються як засіб передачі плану змісту – переважно, стилістичного забарвлення мовних одиниць, їх функцій у тексті.

Враховуючи 100 прикладів як 100%, дослівний переклад склав найбільшу частку серед прикладів перекладу (75%), прийом нейтралізації склав 12%, а прийоми компенсації і стилістичної спеціалізації склали по 7% та 6% відповідно.

Співвідношення частотності застосування зазначених перекладацьких прийомів у тексті перекладу оповідання К. Менсфілд «Bliss» відобразимо у вигляді такої схеми (рис. 1):



Рис. 1. Кількісне співвідношення перекладацьких прийомів

Таким чином, аналіз показує, що найбільш часто використовується дослівний переклад, оскільки він дозволяє найбільш точно передати стилістичну функцію і зберегти значення лексико-стилістичної одиниці оригіналу в тексті перекладу. У той же час до застосування інших прийомів перекладу перекладач вдається рідше, переважно – у ситуаціях, коли дослівний переклад неможливий або утруднений.

2.3. Експліцитність та імпліцитність як проблема перекладу білатеральних структур мовних знаків

Окрім проблеми передачі при перекладі плану вираження та плану змісту мовного знака як білатеральної структури важливо звернути увагу й на експліцитність та імпліцитність як проблема перекладу білатеральних структур мовних знаків.

Особливі перекладацькі проблеми виникають саме у зв'язку з імпліцитним змістом висловлювання. Це стосується не тільки окремих слів і словосполучень, а й більших мовних структур і навіть тексту в цілому, та

вимагає від перекладача високого професіоналізму, оскільки часто змушує його використовувати або перебудову речення, або такі складні перекладацькі трансформації, як смисловий розвиток (модуляція), експлікація, цілісне перетворення, не кажучи вже про генералізацію або розширення вихідної структури з метою уточнення. Відповідно, вдале рішення цієї проблеми може бути знайдено перекладачем тільки за умови його високої мовної (як в англійській мові, так і в рідній українській) і загальнокультурної компетентності.

Експлікація імпліцитних смислів або конкретизація у формі додавання може бути обумовлена відмінністю культур, що обслуговуються мовами оригіналу та перекладу. У художньому перекладі такі трансформації спрямовані на еквівалентне уявлення змісту образу вихідного тексту в тексті перекладу, найбільш точну його репрезентацію в одиницях мови перекладу, адже прагматична основа конкретизації при перекладі вимагає закінченості думки, вираженої в оригіналі образними засобами [29, с. 141].

Так, у наступному прикладі дослівна передача українською мовою яскравої метафори *white fingers creep through the curtains* («білі пальці пробираються крізь фіранки») могла б викликати нерозуміння у читача перекладу, що змусило перекладача експлікувати мовчазний компонент образної структури (*світанку*), оскільки імпліцитність деяких компонентів смислової (образної) структури менш характерна для української мови, ніж для англійської:

Gradually white fingers creep through the curtains, and they appear to tremble [69] / *Поступово білі пальці світанку пробираються крізь фіранки, і здається, ніби фіранки тремтять.*

Одиниці, які «відновлюють» певні деталі або елементи або конкретизують образ у тексті перекладу, можуть бути виражені як окремим словом, так і словосполученням або навіть реченням, як можна спостерігати у наведених нижче прикладах:

At last, liveried in the costume of an age, Reality entered the room in the shape of a servant to tell the Duchess that her carriage was waiting [69] / Нарешті, Дійсність у костюмі нашого століття вступила в кімнату в образі слуги, доповідаючи герцогині, що екіпаж її вже поданий.

У даному випадку прийом смислового розгортання може пояснюватися відмінностями у морфологічній структурі слів оригіналу і перекладу, оскільки для англійської мови характерна продуктивна модель утворення дієприкметника минулих часів додаванням суфікса *-ed* до основи іменника для вказівки якостей, які надаються відповідним предметам або особам.

Правила словотворення в англійській мові набагато вільніші, ніж в українській, тому далеко не завжди вдається знайти еквівалент англійського похідного або складного слова в українській мові. У таких випадках потрібен переклад кожної складової частини такого слова. Так, у попередньому прикладі похідне слово в атрибутивній функції *livered*, яке відіграє важливу роль у створенні образу, може перекладатися як *одягнений у ліврею*, тобто у форму, яку носять слуги. Але таке розгортання похідного слова у перекладі обтяжило б використаний в оригінальному тексті образ. Перекладач у цьому випадку вирішив, що краще вдатися до смислового розвитку у формі метонімічного додавання.

Додавання підрядного речення *якими обдарували вас боги* у наступному прикладі можна пояснити необхідністю експресивно-прагматичної конкретизації, що поєднує у собі експресивний елемент з логічною основою. Без перекладацького додавання образ у тексті перекладу сприймався б як незавершений, не цілком ясний:

Time is jealous of you, and wars against your lilies and your roses [69] / Час ревнивий, він зазіхає на ваші лілії й троянди, якими обдарували вас боги.

Дещо рідше використовується трансформація спрощення (звуження) образу, тобто скорочення числа компонентів образної структури у процесі міжмовного перетворення.

Образні структури художніх творів можуть відрізнятися тим або іншим ступенем смислової або експресивної надмірності, тобто включати у свій склад слова, значення яких можуть бути вилучені з лінгвістичного і прагматичного контексту без їх допомоги. У таких випадках дослівно перекладений іншою мовою образ може вийти перевантаженим, окремі елементи його змісту або експресивності можуть сприйматися як надлишкові, такі, що викликають необхідність спрощення шляхом опущення певних елементів образу в тексті перекладу.

Так, у наступному прикладі у порівнянні *the little clouds ... like raveled skeins of glossy white silk* перекладач вирішив, що епітет *white* (білий) є надмірною одиницею, оскільки маленькі хмарки можуть бути тільки білими, а не будь-якого іншого кольору:

“How horribly unjust of you!” cried Lord Henry, tilting his hat back, and looking up at the little clouds that, like ravelled skeins of glossy white silk, were drifting across the hollowed turquoise of the summer sky [69] / «Який ти несправедливий до мене!» – вигукнув лорд Генрі. Зсунувши капелюха на потилицю, він дивився на хмарини, які пропливали в бірюзовій глибині літнього неба і були схожі на розпатлані мотки блискучого шовку.

У наступному прикладі опущення частини образної структури (*some spider*) пояснюється необхідністю уникнути тавтології в українському перекладі (*павутина павука*):

The way seemed interminable, and the streets like the black web of some sprawling spider [69] / Здавалося, дорозі не буде кінця. Мережа вузьких вуличок нагадувала широко розкинуту чорну павутину.

У наступному прикладі перекладач замінив епітети, виражені складними словами, в основі значення яких лежить порівняння (*rosered youth* і *rose-white boyhood*), на епітети більш простої семантики, які не містять порівняння (*світлого отроцтва і рожевої юності*):

You, Mr. Gray, you yourself, with your rosered youth and your rose-white boyhood, you have had passions that have made you afraid, thoughts that have

filled you with terror [69] / Та й в вас, містере Грей, навіть в пору світлого отроцтва і рожевої юності, вже охопили пристрасті, які лякали вас, думки, які приводили вас в жах.

Елімінація образу, або опущення – це перекладацьке рішення, результатом якого є втрата будь-якого компонента висловлювання. Як правило, опущенню піддаються елементи, які є семантично надмірними, тобто які виражають значення, що можуть бути вилучені з тексту і без їх допомоги.

При міжмовному перетворенні художнього тексту втрати неминучі, тобто в перекладі допускається неповна передача значень, у тому числі й образних. Текст перекладу ніколи не може бути повним і абсолютним еквівалентом тексту оригіналу; завдання перекладача полягає у тому, щоб зробити цю еквівалентність якомога повнішою, тобто домогтися мінімальних втрат [2, с. 11]. Втрати при передачі образності, або повна елімінація образу, можуть бути виправдані або явною смисловою і експресивною надмірністю, або непередаваним образом, який трапляється досить рідко.

Оскільки еквівалентність перекладу – це головне, до чого повинен прагнути перекладач, повна відмова від передачі образності є порушенням цього правила. Розглянемо кілька прикладів:

People joined them as if by magic, accompanied them as specialists, almost guides, through a phase of the evening, dropped out and were succeeded by other people, so that it appeared as if the freshness of each one had been husbanded for them all day [69] / Як за помахом чарівної палички з'являлися нові люди, з майже професійним знанням справи супроводжували їх частину часу, потім зникали, а їх місце займали інші.

У даному прикладі важко побачити причину елімінації. При перекладі був втрачений значний смисловий сегмент, підрядне речення, яке описувало значущі характеристики певних персонажів. Можна припустити, що таким чином перекладач намагався уникнути смислової перевантаженості висловлювання і розраховував на те, що прикметник *новий* зможе повною

мірою компенсувати авторську метафору *the freshness had been husbanded for them all day*.

Причину елімінації образу у наступному прикладі слід шукати в ширшому контексті:

...second, that if the situation were allowed to develop naturally, no power on earth could keep the smear off Rosemary – the paint was scarcely dry on the Arbuckle case [69] / По-друге: якщо дати подіям розвиватися природним шляхом, ніякі сили на світі не вбережуть ім'я Розмарі від скандалу.

Слід зазначити, що при передачі образності часто спостерігаються непоодинокі трансформації, а їх комбінації. Наступний приклад ілюструє поєднання прийому заміни образного засобу (епітет *forget-me-not (eyes)* перекладений порівнянням *очі, як незабудки*) і семантичної експлікації шляхом додавання слова *блакитними*:

She laughed nervously as she spoke, and watched him with her vague forget-me-not eyes [69] / Говорячи це, вона якось неспокійно сміялася і уважно дивилася на Доріана своїми бігаючими, блакитними, як незабудки, очима.

У перекладі першої частини наступного речення відбувається втрата образу, оскільки опускається другий компонент порівняльної конструкції *smart as a whip*, але перекладач компенсує цю втрату, додавши порівняння у другу частину речення (*весела, як пташка*) і тим самим зберігши експресивність опису:

She was smart as a whip and happy as the day is long [69] / Така розумна, весела, як пташка.

Таким чином, створення повноцінного художнього тексту мовою перекладу вимагає передачі художньо-естетичних достоїнств оригіналу [Комісарів]. Для передачі образності як найважливішого компонента художнього тексту, створюваної тропами, використовуються різні перекладацькі стратегії, що включають транспонування образу й різні трансформації, спрямовані на лінгвокультурну адаптацію тексту, а саме: різного виду заміни, семантичне розгортання, спрощення способу і його

повна елімінація. Випадки елімінації образу вихідного тексту в тексті якісного адекватного перекладу без подальшої його компенсації вкрай рідкісні.

Способи передачі лексичних фігур мови при перекладі залежать перш за все від того, чи є образ загальнонародним (мовним) або індивідуальним (авторським). У кожній мові є своя система способів створення образів: метафор, порівнянь та інших тропів, які носії цієї мови неодноразово використовують у письмовій та усній мові в процесі спілкування [Комісаров, 1965, с. 152]. Такі відтворювані образні поєднання стають настільки звичними, що отримують словникову фіксацію, у тому числі й у двомовних словниках, тобто з пропонованим еквівалентом або еквівалентами іншої мови. Наприклад: *She had the tread of an Empress.* – У неї була царствена хода; *The fire streamed up the side of the wall.* – Вогонь кинувся вгору по стіні; *golden days* – золоті дні, щасливі часи.

Однак це не означає, що словник нав'язує перекладачеві свій вибір. У процесі перекладу на вибір тієї чи іншої стратегії у створенні засобами мови перекладу еквівалента образної структури впливає ряд екстралінгвістичних (прагматичних) факторів, таких як час і місце створення оригіналу і перекладу, що склалися в літературній традиції, смаки перекладача та ін.

Буквальний переклад (калькування, транспонування) або повне перенесення образу з одного мовного середовища в інше без змін можливий у тому випадку, коли англійські мовні метафори, порівняння та інші фігури мови мають в українській мові еквіваленти, які повністю збігаються з подібною структурою, тобто якщо знаходиться повна відповідність як в плані збігу окремих елементів мовної картини світу, правил лексичної сполучуваності, так і в традиції вираження емоційно-оцінної інформації, закладеної в образі.

Найчастіше при перекладі вдається повністю зберегти просту (нерозгорнуту) метафору, трафаретні епітети і порівняння. Це можна простежити у ряді прикладів, наведених нижче:

In the slanting beams that streamed through the open doorway the dust danced and was golden [69] / У відчинені двері лилися косі сонячні промені, у них танцювали золоті порошинки.

Daisy took her face in her hands as if feeling its lovely shape, and her eyes moved gradually out into the velvet dusk [67] / Дейзі притиснула обидві долоні до обличчя, немов перевіряючи на дотик його точений овал, а очі все пильніше впивалися в оксамитову напівтемряву.

В українській мові метафора *порошинки танцювали* і епітети *золоті порошинки* і *оксамитова напівтемрява* створюють такі ж звичні образи, як і в англійській мові *the dust danced, golden dust, velvet dusk*, що виправдовує їх дослівний переклад.

Повному переносу піддаються і образи, створені розгорнутою метафорою, що складаються з декількох компонентів, наприклад:

The few words that Basil's friend had said to him – words spoken by chance, no doubt, and with willful paradox in them – had touched some secret chord that had never been touched before, but that he felt was now vibrating and throbbing to curious pulses [69] / Так, він відчував, що кілька слів, сказаних цим другом Бейзіла, торкнули у ньому якусь таємну струну, якої досі не торкався ніхто, і зараз вона тремтіла, вібрувала рвучкими поштовхами.

As he thought of it, a sharp pang of pain struck through him like a knife, and made each delicate fibre of his nature quiver [69] / При цій думці гострий біль, як ножем, пронизав Доріана, і кожна жилка в ньому затремтіла.

У наведених прикладах розгорнута метафора *to touch a (secret) chord, vibrating and throbbing to curious pulses* і метафоричне порівняння *pain struck through him like a knife* мають в українській мові повноцінні відповідники, побудовані на таких же образах і є такими ж стертими, «штампованими», як і в англійській, що дозволяє передати ці образи в тексті перекладу без втрат або модифікацій.

Повна смислова і комунікативна еквівалентність можлива і при передачі авторських образів, побудованих на індивідуальних суб'єктивних

асоціаціях. Більш того, А. Л. Коралова, посилаючись на порівняльні дослідження передачі художньої образності в перекладі, вважає, що «авторські, оказіональні образи легше піддаються дослівному, повному перекладу, оскільки на них рідше впливає соціальна специфіка [15].

Наступні приклади ілюструють можливість відтворення у перекладі «живих» (авторських) образів, переданих метафорою і порівнянням:

Nowadays a broken heart will run many editions [69] / У наш час розбите серце витримує багато видань.

It was a limpid black night, hung as in a basket from a single dull star [69] / Ніч була чорна, але прозора, точно в сітці підвішена до самотньої тьмяної зірки.

Таким чином, транспонування образу в перекладі доречно у тих випадках, коли переданий дослівно образний вислів не справляє враження неприродності й невідповідності загальноприйнятим стилістичним нормам мови перекладу, у ньому зберігаються первинні значення словесних комплексів, а також інтенції автора і естетичний вплив оригінального тексту, що відповідає вимогам адекватності перекладу.

У процесі перекладу художнього тексту перекладач часто стикається з проблемою передачі образних структур, у яких чітко проявляються відмінності мов і культур, що не дозволяють транспонувати образ і тому вимагають лінгвокультурної адаптації образу в тексті перекладу.

Лінгвокультурна адаптація розуміється як пристосування тексту за допомогою певних процедур до гранично адекватного його сприйняття читачем іншої культури [45].

Мета адаптації художнього образу в перекладі полягає у створенні такого перекладного тексту, який викликав би у читача перекладу естетичні почуття й емоційні реакції, аналогічні тим, які відчуває носій мови при сприйнятті оригінального тексту, тобто перекладач повинен відтворити при перекладі той же ефект, хоча часто йому доводиться досягати його, вдаючись до зовсім інших мовних засобів [20, с. 48].

Лінгвокультурна адаптація образу досягається шляхом різних перекладацьких трансформацій. Одним з найбільш поширених способів є заміни, які можна поділити на кілька типів.

Заміна образу – це трансформація, при якій відбувається заміна одного способу іншим. Заміну образу при перекладі можна назвати реметафоризацією, оскільки в основі будь-якого тропу лежить перенесення значення. Наступний приклад ілюструє використання цієї трансформації у перекладі:

When the subject of Mr. Denby fell of its own weight, he essayed other equally irrelative themes, but each time the very deference of Dick's attention seemed to paralyze him, and after a moment's stark pause the conversation that he had interrupted would go on without him [67] / Вслід за темою про містера Ван Бюрена, яка засохла ще на корені, Маккіско випробував ще кілька, так само невдалих, але всякий раз його немов паралізувала попереджувальна ввічливість Діка, і перервана ним розмова після короткої паузи йшла далі без нього.

У даному прикладі метафора *the subject fell of it's own weight* є авторською, тобто оригінальною, незафіксованою у словниках, і перекладена українською мовою усталеним фразеологізмом, в основі якого лежить інший метафоричний образ (*тема засохла на корені*), пов'язаний причинно-наслідковими відносинами з оригінальним образом (*засохла на корені і впала під власною вагою*).

У процесі перекладу відбувається трансформація образу теми розмови героїв. В оригінальному тексті тема розмови представляє образ важкого предмета, настільки незграбного, що він падає під власною вагою, недоречною у розмові. При передачі українською мовою відбувається заміна способу – тема не падає, а засихає на корені, тим самим вона порівнюється з рослиною, посадженою на невідповідному для неї ґрунті – у неправильному суспільстві, де учасники розмови не приймають її.

Дана трансформація виправдана тим, що в українській мові є усталений фразеологізм, який семантично і стилістично відповідає нормам української мови, а також інтенція автора – зобразити тему розмови, як щось, що не вписується в оточення, у ситуацію. Заміна способу неминуха тоді, коли образ, створений в оригінальному творі, в силу культурної традиції, історичного досвіду, відмінностей у менталітеті і т. д. не може адекватно сприйматися носієм мови перекладу. Образ, який здається благодатним для людей однієї культури, однієї країни, стає безбарвним або навіть низьким в абсолютно інших регіонах і при інших світовідчуттях [20, с. 51].

Наступний приклад ілюструє прийом трансформації способу, при якому іменник *wells* (колодязі) у метафорі *violet wells of passion*, замінено на слово *озера*. Така заміна виправдана тим, що в українській образній картині світу порівняння очей з колодязями, швидше за все, мало б негативну конотацію, а образ *очі як сині озера* передає ті ж позитивні конотації, що і образ в тексті оригіналу. Крім того, реметафоризація вимагає й заміни слів-кольоронімів відповідно до відмінностей у лінгвокультурних колірних асоціаціях:

Harry, imagine a girl, hardly seventeen years of age, with a little, flowerlike face, a small Greek head with plaited coils of dark-brown hair, eyes that were violet wells of passion, lips that were like the petals of a rose [69] / Гаррі, уявіть собі дівчину років сімнадцяти, з ніжним, як квітка, личком, з головою гречанки, оповитою темними косами. Очі – сині озера пристрасі, губи – пелюстки троянд.

Заміна живого образу стертим використовується у тому випадку, якщо оригінальний образ, дослівно перенесений в текст перекладу, сприймається як перевантажений, такий, що не вписується у лінгвокультурну картину світу носіїв мови перекладу. Так, у наступному прикладі необхідність відступів від дослівного варіанту передачі авторського способу очевидна. Дослівний переклад метафори *the events ... crept with silent blood-stained feet into his brain* (події ... заповзали на заплямованих кров'ю ногах у його мозок) не відповідав

би нормам лексичної сполучуваності української мови, що не відтворювало б ефект відчуття моторошного трагізму, і більше б відповідало стилю жанру чорного гумору.

Gradually the events of the preceding night crept with silent blood-stained feet into his brain, and reconstructed themselves there with terrible distinctness [69] / Поступово події минулої ночі безшумною і кривавою низкою з жахливою виразністю стали проходити в мозку Доріана.

Аналогічними причинами у наступному прикладі можна пояснити і заміну живого образу *suck back the grave derision* на стертий образ, створений за допомогою стійкого фразеологічного звороту, в основі якого лежить метафоричний образ *прикусив язика* (з якого ледь не зірвалося глузливе зауваження):

An instinct made Dick suck back the grave derision that formed on his tongue; he asked the waiter to find out who they were [67] / Дік інстинктивно прикусив язика, з якого ледь не зірвалося глузливе зауваження; дочекавшись офіціанта, він попросив дізнатися, що це за товариство за сусіднім столом.

Заміна одного стилістичного прийому іншим у процесі перекладу з однієї мови на іншу пояснюється багатьма причинами, зокрема, національними особливостями стилістичних систем кожної мови, які виражаються в структурних особливостях, у відмінності функцій, різної частотності вживання.

Так, наприклад, в англійській мові, особливо в художньому стилі, широко використовується так званий «перевернутий» епітет, який будується на алогічному співвідношенні означення і означуваного. Такий епітет не має еквівалента в українській мові і при перекладі, як правило, піддається семантичному розгортанню і трансформується в стилістичний прийом порівняння, передаючи той же образ, наприклад:

A breeze blew through the room, blew curtains in at one end and out the other like pale flags, twisting them up toward the frosted wedding-cake of the ceiling, and then ripped over the wine-color rug, making a shadow on it as wind

does on the sea [67] / *Легкий вітерець гуляв по кімнаті, ляскаючи фіранками на вікнах, що майоріли, точно бліді прапори, – то вдуваючи їх всередину, то видуваючи назовні, підкидаючи вгору до стелі, схожої на весільний пиріг, облитий глазур'ю, а винно-червоним килимом брижами бігла тінь, як по морській гладі під бризом.*

Оскільки і епітет, і метафора ґрунтуються на асоціації подібності, у перекладі іншою мовою вони легко замінюються на стилістичний прийом порівняння. Образ при цьому повністю зберігається, як видно з наступного прикладу:

His cool, white, flowerlike hands, even, had a curious charm [69] / *Навіть руки його, прохолодні, білі й ніжні як квіти, тайли в собі дивну чарівність.*

Таким чином, один і той же образ може бути створений в оригіналі та відтворений у перекладі різними стилістичними засобами. Важливо викликати у читача перекладу подібну емоційну реакцію, тоді як сам стилістичне засіб може бути іншим [29, с. 11].

Ще одним способом відтворення імпліцитного значення при перекладі є привнесення образу, метафоризація, тобто заміна оригінального неметафоричного виразу метафоричним, що створює образ. Такого роду заміни в перекладі можуть використовуватися або через неможливість знайти еквівалентну нейтральну лексичну відповідність у мові перекладу, або за вибором перекладача, продиктованим тими чи іншими прагматичними факторами.

Так, у наступному прикладі стійкі поєднання, де слова використані у своїх прямих значеннях: *solve this social problem* і *it would solve itself* – *вирішити цю соціальну проблему* і *вона вирішиться сама собою*, – отримують метафоричну інтерпретацію у перекладі: *розв'язати тривалий вузол відносин* і *він розв'яжеться сам собою*, оскільки при буквальному перекладі українською мовою ці поєднання звучали б більш офіційно, більш штампованно, ніж в оригіналі.

He did not solve this social problem because he knew it was not of importance at the moment and would solve itself [69] / Він не намагався розв'язати тривалий вузол відносин, тому що не надавав цьому зараз значення і знав, що він розв'яжеться сам собою.

Мотиви відступу від дослівної передачі вихідного неметафоричного поєднання не завжди піддаються чіткому формулюванню, як, наприклад, заміна вільного поєднання *speaking very slowly* на образне повільно карбуючи слова у наступному перекладі:

Speaking very slowly, he told him to tell the house-keeper that he wanted to see her, and then to go to the frame-maker and ask him to send two of his men round at once [69] / Повільно карбуючи слова, він наказав Віктору покликати до нього економку, а потім сходити в багетну майстерню і попросити господаря негайно надіслати йому двох робітників.

Можна зробити висновок, що прийом метафоризації використовується у тих випадках, коли в українській мові існує адекватна, яка збігається за стилістичним регістром, метафорична відповідність неметафоричному сталому поєднанню у тексті оригіналу.

Адекватність перекладу зберігається і у випадках, коли неметафоричному поєднанню в перекладі відповідає фразеологізм, побудований на метафоричному образі. Як приклад можна навести такий переклад, де для дієслова *bully* (зі словниковими значеннями «загрожувати, залякувати, лякати») з урахуванням ситуації підібрана контекстуальна ідіоматична відповідність *тримати в їжачкових рукавицях*:

He was a hero to his valet, who bullied him, and a terror to most of his relations, whom he bullied in turn [69] / Він героїчно воював зі своїм камердинером, який тримав його в їжачкових рукавицях. Сам же він, у свою чергу, тероризував численну рідню.

Заміна образного вираження нейтральним, позбавленим образної основи, тобто деметафоризація, використовується перекладачем при

відсутності відповідного образного вираження у мові перекладу або неможливості підбору образного аналога.

У наступному прикладі в оригіналі присутня розгорнута авторська метафора, заснована на персоніфікації, *a large wardrobe of Humour's cast-off clothes*. Перекладач відмовився від буквального перекладу складного образу або пошуку іншого способу, здатного викликати аналогічну реакцію читача, і визнав за необхідне вдатися до деметафоризації з повною втратою прийому персоніфікації. Втрачається образ розгорнутої метафори, у якій почуття гумору персонажа порівнюється з гардеробом зношених речей. Однак перекладачеві вдається зберегти епітет *cast-off (clothes)* – *пошарпаний (одяз)*, а метафору *a wardrobe Humour's clothes* замінити на *великий вибір дотепів*, що дозволило повністю зберегти смисловий зміст оригінального образу, створеного метафорою, проте трансформація призвела до зниження іронічності опису:

"They say that when good Americans die they go to Paris", chuckled Sir Thomas, who had a large wardrobe of Humour's cast-off clothes [67] / «Є приказка, що хороші американці після смерті відправляються до Парижу», – виголосив, посміюючись, сер Томас, у якого мався на запасі великий вибір пошарпаних дотепів.

У наступному прикладі в оригіналі рух персонажа передається дієсловом *swim (into)* – *запливати*, використаним у переносному значенні, а отже, з певною образністю. Українською мовою образне *swim*, що припускає плавність руху, передається дієсловом *потрапила*, позбавленим образного навантаження. Збереження образу при перекладі звучало б пишномовно або глузливо, тому зняття образу цілком виправдане:

In a moment Nicole swam into his field of vision, where upon he disappeared into his house and came out with a megaphone [67] / За хвилину в поле його зору потрапила Ніколь; він знову пірнув під флігель і негайно ж повернувся – на цей раз з мегафоном.

Як показав аналіз, перекладач має залучати у ході перекладу цілу низку перекладацьких трансформацій та прийомів, щоб правильно передати експліцитну інформацію та успішно декодувати й доступно передати при перекладі імпліцитність, яка часто буває закладена у стилістичних мовних засобах.

Висновок до розділу 2

У другому розділі дослідження розглянуті практичні аспекти врахування білатеральної структури мовного знаку при перекладі, зокрема – проблеми передачі плану змісту та плану вираження, а також експліцитних та імпліцитних елементів вихідного тексту. Матеріалом для дослідження послуговували тексти англomовних художніх творів.

Вивчення ролі білатеральної структури мовного знаку у процесі перекладу показало, що всі мовні знаки дослідники поділяють на номінативні та комунікативні одиниці, які розглядаються у дослідженні як об'єкти перекладацького процесу, що вивчаються на інтралінгвальних та екстралінгвальних векторах. Розглянувши поняття номінативної та комунікативної одиниць, визначено, що до номінативних одиниць належать слова та словосполучення, фразеологізми, тоді як комунікативні одиниці включають у себе речення, текст. Всі ці одиниці виступають у якості об'єктів перекладу.

З'ясовано, що білатеральність мовних одиниць, які підлягають перекладу, співвідноситься з поверхневою та глибинною структурами, причому поверхнева структура представлена лексично, а глибинна – семантично. З огляду на це у роботі також звертається увага на поняття плану вираження та плану змісту мовної одиниці у контексті перекладацьких трансформацій.

Визначено, що план змісту є сенсом, значенням мовної одиниці, тоді як план вираження – це його мовна форма. Максимально ідентично відтворити

ці елементи білатеральної структури мовного знаку, будь то морфема чи цілий текст або дискурс – неможливо. Це означає, що оскільки існують різного типу значення, потрібно встановити, у яких з них є переваги при передачі у процесі перекладу, а якими можна «жертвувати» так, щоб при перекладі семантичні втрати були мінімальними.

Вивчення особливостей перекладу стилістичних засобів художнього тексту з урахуванням особливостей передачі плану змісту та плану вираження якомога більш еквівалентно та адекватно показало, що найбільш часто використовується дослівний переклад, оскільки він дозволяє найбільш точно передати стилістичну функцію і зберегти значення лексико-стилістичної одиниці оригіналу в тексті перекладу. У той же час до застосування інших прийомів перекладу перекладач вдається рідше, переважно – у ситуаціях, коли дослівний переклад неможливий або утруднений.

Вивчення особливостей експліцитності та імпліцитності як проблеми перекладу білатеральних структур мовних знаків показало, що експлікація імпліцитних смислів або конкретизація у формі додавання може бути обумовлена відмінністю культур, що обслуговуються мовами оригіналу та перекладу. У художньому перекладі такі трансформації спрямовані на еквівалентне уявлення змісту образу вихідного тексту в тексті перекладу, найбільш точну його репрезентацію в одиницях мови перекладу, адже прагматична основа конкретизації при перекладі вимагає закінченості думки, вираженої в оригіналі образними засобами.

Основними прийомами досягнення еквівалентності при перекладі та експлікації імпліцитних смислів стилістичних засобів художнього тексту є прийом смислового розвитку, додавання або розширення вихідної структури, трансформація спрощення (звуження) образу, опущення частини образної структури, елімінація образу, або опущення, буквальний (дослівний) переклад, різні типи заміни та переносу стилістичного образу тощо.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ПЕРЕКЛАДУ НА МАТЕРІАЛІ БІЛАТЕРАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МОВНИХ ЗНАКІВ

3.1. Методичні та перекладознавчі засади навчання студентів перекладу на матеріалі білатеральні структури мовних знаків

Проблеми передачі при перекладі білатеральних структур мовних знаків, а також особливостей урахування плану змісту та плану вираження, імпліцитності та експліцитності при перекладі стосуються не тільки перекладацької практичної діяльності, але й методики викладання перекладу у вищій школі.

Студенти мають навчитися не просто перекладати текст з однієї мови на іншу, а успішно віднаходити та усувати перекладацькі труднощі. Для цього студенти-перекладачі мають знати та вміти використовувати низку перекладацьких прийомів та трансформацій, уміють добирати найбільш доцільні засоби перекладу залежно від особливостей оригінального тексту.

У ході роботи над перекладом перекладач має одночасно виконувати безліч функцій, тримати у пам'яті низку важливих правил, оперувати знаннями та застосовувати навички перекладу. Особливо складною задачею навіть для досвідченого перекладача є переклад художнього тексту, де на перший план виступає саме проблема експлікації імпліцитних сенсів лінгвостилістичних засобів [44].

Розробляючи матеріали та плани занять для студентів-перекладачів, важливо враховувати багатofункціональність перекладу, основні цілі, задачі

навчання перекладу у вищій школі. Саме вони обумовлюють напрямок навчального процесу та вибір вправ та інших видів діяльності на заняттях із теорії та практики перекладу в закладі вищої освіти.

Так, основною задачею курсу навчання перекладу у вищій школі є формування методичної, технологічної компетенції, необхідної для професійної діяльності перекладача у різних видах перекладу на основі знань методики здійснення перекладу як міжкультурного і міжмовного трансферу і застосування адекватних стратегій перекладу. У ході навчання студенти-перекладачі мають оволодіти наступними професійними компетенціями, які відповідають виду професійної діяльності, на який орієнтована навчальна програма:

- перекладацька діяльність;
- володіння методикою передперекладацького аналізу тексту, що сприяє точному сприйняттю вихідного висловлювання;
- володіння методикою підготовки до виконання перекладу, включаючи пошук інформації в довідковій, спеціальній літературі і комп'ютерних мережах;
- володіння етикою усного та письмового перекладу;
- вміння долати вплив стереотипи і здійснювати міжкультурний діалог у загальній і професійній сферах спілкування;
- здійснювати посередницьку функцію у процесі міжкультурної комунікації на основі сучасної концепції перекладу;
- застосовувати лексико-семантичні, граматичні, стилістичні трансформації у перекладі;
- правильно вибирати метод і стратегію перекладу [43; 44].

До складу професійної компетентності перекладача у галузі художнього перекладу входять наступні компетенції та вміння:

Основні компетенції та вміння:

1) комунікативна – вміння формувати правильні висновки з тексту повідомлення, мовної ситуації; вміння сприймати і відтворювати різні типи дискурсу;

2) лінгвістична – вміння застосовувати знання про систему мови, про правила функціонування одиниць мови в мовленні й за допомогою цієї системи розуміти чужі думки і висловлювати власні судження в усній і письмовій формі;

3) текстоутворююча – вміння створювати тексти різних типів на двох мовах, враховуючи стилістичні особливості;

4) технічна – вміння застосовувати теоретичні знання про стратегії перекладу, перекладацькі прийоми і трансформації, пояснюючи прикладні аспекти перекладу.

Додаткові компетенції та вміння:

1) дискурсивна – вміння використовувати певні стратегії для конструювання та інтерпретації тексту, а також знання особливостей, властивих різним типам дискурсів;

2) стратегічна – вміння компенсувати недолік знань іншими вербальними / невербальними засобами для досягнення мети [43].

Оволодіння студентами художнім перекладом забезпечується поетапно на основі когнітивно-дискурсивного аналізу тексту, що здійснюється через систему вправ та завдань. При цьому вправи і завдання різняться залежно від етапу навчання. Всього можна виділити три ключових етапи навчання художньому перекладу:

1. Підготовчий етап – носить ознайомчий характер (студенти вивчають лінгвістичні, когнітивні, психологічні основи професійної діяльності перекладача в галузі художнього перекладу, отримують навички роботи з запропонованим автентичним матеріалом);

2. Практичний етап (визначення студентами в вихідному тексті ключової, що повторюється, уточнюючої, додаткової, нульової інформації, виявлення у тексті ключового і базових концептів, а також їх номінантів та

слів-вербалізаторів, робота студентів з корпусами текстів рідної та іноземної мов, робота з підбору лексики перекладу, еквівалентної оригіналу, з урахуванням різниці значень номінантів концептів в двох мовах);

3. Заключний етап (здійснення студентами повноцінного процесу перекладу художнього тексту із застосуванням когнітивно-дискурсивного аналізу, оцінка учнями своєї перекладацької діяльності, оцінка викладачем перекладацької діяльності студентів).

Студенти в ході когнітивно-дискурсивного аналізу художнього тексту отримують перекладацькі дані про його когнітивну структуру, внутрішньотекстові зв'язки, експліцитну та імпліцитну інформацію та застосовують отримані знання в ході перекладу, тим самим розвиваючи перекладацькі вміння і навички, що дозволяють формувати у них відповідні компетенції.

На основі розглянутих методичних передумов навчання перекладу, які сприяють можливостям навчання студентів перекладу художніх текстів та визначення найбільш оптимальних шляхів перекладу білатеральних структур мовних знаків (особливо на матеріалі лінгвостилістичних засобів англійської мови), розробимо комплекс вправ для навчання студентів перекладу на матеріалі білатеральні структури мовних знаків.

3.2. Комплекс вправ для навчання студентів перекладу на матеріалі білатеральні структури мовних знаків

Exercise 1.

Instructions: Translate the following sentences using the techniques of generalization and concretization:

- 1) *His cool, white, flowerlike hands, even, had a curious charm;*
- 2) *He did not solve this social problem because he knew it was not of importance at the moment and would solve itself;*

3) *Speaking very slowly, he told him to tell the house-keeper that he wanted to see her, and then to go to the frame-maker and ask him to send two of his men round at once;*

4) *He was a hero to his valet, who bullied him, and a terror to most of his relations, whom he bullied in turn;*

5) *“They say that when good Americans die they go to Paris”, chuckled Sir Thomas, who had a large wardrobe of Humour’s cast-off clothes;*

6) *In a moment Nicole swam into his field of vision, where upon he disappeared into his house and came out with a megaphone.*

Exercise 2.

Instructions: Consider the given examples of translation, determine what translation transformations performed. Are the content plan and expression plan preserved in this translation?

– *Pleased to meet you. I hope you had a good journey, I said / Я запитався, як ви доїхали;*

– *Several schools appeared in the new area / У мікрорайоні відкрилося кілька нових шкіл, або В районі вилову риби з’явилося кілька нових косяків.*

– *It lasted the whole decade / Це тривало аж десять років.*

– *She has a very fine complexion / У неї прекрасний колір обличчя.*

– *“Why candles?” objected Daisy, frowning. She snapped them out with her fingers / Це навіщо? – Дейзі пальцями погасила свічки.*

– *“I heard that from a man who knew all about him, grew up with him in Germany,” he assured us positively / Я сам чув про це від людини, яка знала його як брата. Разом з ним виріс в Німеччині, – поспішив він нас запевнити.*

Exercise 3.

Instructions: Achieving an adequate translation of the content plan and the expression plan is especially difficult when translating non-equivalent vocabulary.

Translate the following sentences, find in them non-equivalent words and comment on the translation technique used:

1. *Educating lawyers to think of law «narrativistically» (i.e., as something more than a system of rules to be extracted from texts) can help to ameliorate the dehumanizing effect of the Rule of Law's inherent drive to universalize all that comes before it.*

2. *Moreover, in civil-law countries the distinction between «what is objectively right» (objektives Recht, and its equivalents in civil-law countries) and «what is subjectively right» (subjektives Recht, and its equivalents in civil law countries) plays the important role illustrated in the previous sections.*

3. *Here, he sees two problems in this respect: the «in-tray», the matter of what it is that informs a decision and how it will be justified and the extent to which that informing thing is particular or universal; and the «out-tray», actually making the decision and deciding to whom or to what it applies, the particular or the universal.*

Exercise 4.

Instructions: Consider the following translation techniques. Determine the used translation technique:

Original	Translation
<p><i>People joined them as if by magic, accompanied them as specialists, almost guides, through a phase of the evening, dropped out and were succeeded by other people, so that it appeared as if the freshness of each one had been husbanded for them all day</i></p>	<p><i>Як за помахом чарівної палички з'являлися нові люди, з майже професійним знанням справи супроводжували їх частину часу, потім зникали, а їх місце займали інші.</i></p>
<p><i>...second, that if the situation were</i></p>	<p><i>По-друге: якщо бати подіям</i></p>

<i>allowed to develop naturally, no power on earth could keep the smear off Rosemary – the paint was scarcely dry on the Arbuckle case</i>	<i>розвиватися природним шляхом, ніякі сили на світі не вбережуть ім'я Розмарі від скандалу.</i>
<i>She laughed nervously as she spoke, and watched him with her vague forget-me-not eyes</i>	<i>Говорячи це, вона якось неспокійно сміялася і уважно дивилася на Доріана своїми бігаючими, блакитними, як незабудки, очима</i>
<i>She was smart as a whip and happy as the day is long</i>	<i>Така розумна, весела, як пташка.</i>
<i>She had the tread of an Empress.</i>	<i>У неї була царствена хода</i>
<i>The fire streamed up the side of the wall</i>	<i>Вогонь кинувся вгору по стіні</i>

Exercise 5.

Instructions: Translate the following sentences using certain grammatical transformations (syntactic assimilation, division of a sentence, combining sentences, grammatical replacements):

1. *In the slanting beams that streamed through the open doorway the dust danced and was golden.*

2. *Daisy took her face in her hands as if feeling its lovely shape, and her eyes moved gradually out into the velvet dusk.*

3. *The few words that Basil's friend had said to him – words spoken by chance, no doubt, and with willful paradox in them – had touched some secret chord that had never been touched before, but that he felt was now vibrating and throbbing to curious pulses.*

4. *As he thought of it, a sharp pang of pain struck through him like a knife, and made each delicate fibre of his nature quiver.*

5. *People joined them as if by magic, accompanied them as specialists, almost guides, through a phase of the evening, dropped out and were succeeded by*

other people, so that it appeared as if the freshness of each one had been husbanded for them all day.

Exercise 6.

Instructions: Choose a piece of literary text, translate it into Ukrainian. Identify all translation techniques used in translation. Comment on the features of the transfer of the plan of expression and the plan of content in translation.

Exercise 7.

Instructions: In the following sentences, analyze the implicit and explicit features of the stylistic meanings used. With this in mind, translate them into Ukrainian with the greatest possible level of equivalence. Take into account linguistic and cultural features:

1. Gradually white fingers creep through the curtains, and they appear to tremble.

2. At last, liveried in the costume of an age, Reality entered the room in the shape of a servant to tell the Duchess that her carriage was waiting.

3. Time is jealous of you, and wars against your lilies and your roses.

4. "How horribly unjust of you!" cried Lord Henry, tilting his hat back, and looking up at the little clouds that, like ravelled skeins of glossy white silk, were drifting across the hollowed turquoise of the summer sky.

5. The way seemed interminable, and the streets like the black web of some sprawling spider.

5. You, Mr. Gray, you yourself, with your rosered youth and your rose-white boyhood, you have had passions that have made you afraid, thoughts that have filled you with terror.

Розроблені вправи враховують розглянуті у цьому дослідженні особливості білатеральної структури мовного знаку, плану змісту та плану вираження мовної одиниці, експліцитних та імпліцитних значень

лінгвостилістичних засобів художніх англомовних текстів як проблем перекладу. Вправи розраховані на тренування вмінь та навичок студентів з подолання таких труднощів при перекладі та досягнення ними максимального рівня еквівалентності та адекватності при перекладі.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дослідження розглянута методика викладання перекладу у вищій школі з точки білатеральної структури мовних знаків та перекладацьких труднощів, пов'язаних з нею. Визначено, що у процесі навчання студентів перекладу мають використовуватися передперекладацькі та перекладацькі вправи. Система вправ має бути спрямована на формування навичок і умінь аналізувати зміст тексту, лексико-граматичних навичок і вмінь в письмовому перекладі. Такі вправи можуть бути використані для студентів на початковому етапі навчання перекладу у закладі вищої освіти.

У розділі також розроблений комплекс вправ, направлений на тренування умінь студентів перекладу лексико-семантичних, граматико-синтаксичних, комунікативно-прагматичних аспектів тексту. При цьому увага студентів фокусується на білатеральній структурі мовного знаку, плані змісту та плані вираження мовної одиниці, експліцитних та імпліцитних значеннях лінгвостилістичних засобів художніх англомовних текстів як проблем перекладу.

Розроблений комплекс вправ розрахований на тренування вмінь та навичок студентів з подолання таких труднощів при перекладі та досягнення ними максимального рівня еквівалентності та адекватності при перекладі та може використовуватися у процесі навчання художнього перекладу студентів закладів вищої освіти за спеціальністю «Переклад».

ВИСНОВКИ

У ході дослідження розглянуто основні поняття та теоретичні засади вивчення білатеральних структур мовних знаків з точки зору лінгвістики, а також практичні особливості використання білатеральної теорії у процесі перекладу художніх текстів та у ході навчання перекладу студентів-перекладачів.

Теоретичну базу теорії білатеральної структури мовних становить вчення Ф. де Соссюра, який вважає мовний знак двосторонньою психічною сутністю, яка включає поняття і акустичний образ, найтіснішим чином пов'язані один з одним та які притягуються один до одного. У мовознавстві сформувалося дві протилежні думки щодо структури мовного знака – це унілатеральна та білатеральна теорія мовного знака. Саме останню розробляв Ф. де Соссюр, який вперше у лінгвістиці застосував поняття знака до конкретного опису мови і досліджував ряд важливих аспектів внутрішньої організації мови. Він розглядав мову як систему знаків, що об'єднує зміст і акустичний образ, а також ввів семантичні поняття «знак», «значення», «значимість» по відношенню виключно до системи слів.

Соссюрівське дихотомічне розуміння перемогло в лінгвістиці, яка завдяки цьому стала структурною. Вчені-структуралісти та їх наступники пізніше оперлися саме на цю бінарну дихотомію, яка полягає в аналітичному поділі явищ лише на дві складові частини – тезу та антитезу. Як наслідок, неklasична структуральна концепція знайшла своє вираження у численних лінгвістичних дихотоміях, до яких належать і план змісту – план вираження, семіотичне (знак) – семантичне (мовна діяльність) тощо. Це відображає подвійну структуру мовного існування. У такий спосіб бінарна опозиція виступає для класичних структуралістів одним із вихідних принципів, що визначають мовну структуру.

Мовний знак, як і будь-який інший знак, є односторонньою сутністю, яка виконує дві функції – вказівки на інформацію (сенси) про пізнаний об'єкт і

його заміщення (назви). Саме у цьому нерозривному зв'язку знака зі своїми функціями і полягає феномен знака: він є двостороннім та сприймається у своїх знакових функціях, а не як форма і зміст. Мовний знак володіє єдністю матеріальної форми знака та його функції, при якому матеріальна форма не сприймається мовцями автономно від її функції.

У сучасній лінгвістичній думці вважається, що мовний знак об'єднує не предмет та його назву, а поняття і акустичний образ. У роботі визначено, що особливості білатеральної теорії мовного знаку, розуміння білатеральної структури мовного знаку є областю інтересу не тільки лінгвістів, але й перекладознавців. Зокрема, важливим для адекватного та еквівалентного перекладу є розуміння білатеральної природи мовного знаку, плану змісту та плану вираження.

У другому розділі дослідження розглянуті практичні аспекти врахування білатеральної структури мовного знаку при перекладі, зокрема – проблеми передачі плану змісту та плану вираження, а також експліцитних та імпліцитних елементів вихідного тексту. Матеріалом для дослідження послуговували тексти англomовних художніх творів.

Всі мовні знаки дослідники поділяють на номінативні та комунікативні одиниці, які розглядаються у дослідженні як об'єкти перекладацького процесу, що вивчаються на інтралінгвальних та екстралінгвальних векторах. До номінативних одиниць належать слова та словосполучення, фразеологізми, тоді як комунікативні одиниці включають у себе речення, текст. Всі ці одиниці виступають у якості об'єктів перекладу.

Білатеральність мовних одиниць, які підлягають перекладу, співвідноситься з поверхневою та глибинною структурами, причому поверхнева структура представлена лексично, а глибинна – семантично. З огляду на це у роботі також звертається увага на поняття плану вираження та плану змісту мовної одиниці у контексті перекладацьких трансформацій. План змісту є сенсом, значенням мовної одиниці, тоді як план вираження – це його мовна форма. Максимально ідентично відтворити ці елементи

білатеральної структури мовного знаку, будь то морфема чи цілий текст або дискурс – неможливо. Це означає, що оскільки існують різного типу значення, потрібно встановити, у яких з них є переваги при передачі у процесі перекладу, а якими можна «жертвувати» так, щоб при перекладі семантичні втрати були мінімальними.

Найбільш часто для перекладу стилістичних засобів художнього тексту з урахуванням особливостей передачі плану змісту та плану вираження використовується дослівний переклад, оскільки він дозволяє найбільш точно передати стилістичну функцію і зберегти значення лексико-стилістичної одиниці оригіналу в тексті перекладу. У той же час до застосування інших прийомів перекладу перекладач вдається рідше, переважно – у ситуаціях, коли дослівний переклад неможливий або утруднений.

Вивчення особливостей експліцитності та імпліцитності як проблеми перекладу білатеральних структур мовних знаків показало, що експлікація імпліцитних смислів або конкретизація у формі додавання може бути обумовлена відмінністю культур, що обслуговуються мовами оригіналу та перекладу. У художньому перекладі такі трансформації спрямовані на еквівалентне уявлення змісту образу вихідного тексту в тексті перекладу, найбільш точну його репрезентацію в одиницях мови перекладу, адже прагматична основа конкретизації при перекладі вимагає закінченості думки, вираженої в оригіналі образними засобами.

Основними прийомами досягнення еквівалентності при перекладі та експлікації імпліцитних смислів стилістичних засобів художнього тексту є прийом смислового розвитку, додавання або розширення вихідної структури, трансформація спрощення (звуження) образу, опущення частини образної структури, елімінація образу, або опущення, буквальний (дослівний) переклад, різні типи заміни та переносу стилістичного образу тощо.

Створення повноцінного художнього тексту мовою перекладу вимагає передачі художньо-естетичних достоїнств оригіналу. Для передачі образності як найважливішого компонента художнього тексту, створюваної тропами,

використовуються різні перекладацькі стратегії, що включають транспонування образу й різні трансформації, спрямовані на лінгвокультурну адаптацію тексту, а саме: різного виду заміни, семантичне розгортання, спрощення способу і його повна елімінація. Випадки елімінації образу вихідного тексту в тексті якісного адекватного перекладу без подальшої його компенсації вкрай рідкісні.

У третьому методичному розділі дослідження розглянута методика викладання перекладу у вищій школі з точки білатеральної структури мовних знаків та перекладацьких труднощів, пов'язаних з нею. У розділі розроблений комплекс вправ, направлений на тренування умінь студентів перекладу лексико-семантичних, граматико-синтаксичних, комунікативно-прагматичних аспектів тексту. При цьому увага студентів фокусується на білатеральній структурі мовного знаку, плані змісту та плані вираження мовної одиниці, експліцитних та імпліцитних значеннях лінгвостилістичних засобів художніх англomовних текстів як проблем перекладу.

Перспективами подальших досліджень може слугувати вивчення особливостей перекладу текстів різних функціональних стилів англійської мови з урахуванням білатеральної теорії мовного знаку та відповідних перекладацьких труднощів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії – кінця ХУ – поч. ХУІІ ст. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. 276 с.
2. Бархударов Л. С. Язык и перевод: вопросы общей и частной теории перевода. Москва: Междунар. отношения, 1975. 240 с.
3. Білецька О. О. Переклад інформаційно-новинних текстів у контексті міжкультурної комунікації. Молодий вчений. 2016. № 3. С. 638-642.
4. Гречко В. А. Теорія мовознавства : навч. посіб. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2003. С.65–75.
5. Дорошенко С. І. Загальне мовознавство : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 288 с.
6. Звегінцев В. А. Зарубіжна лінгвістика : пер. з англ. Том 2. Київ, 2002. 268 с.
7. Караман С. О., Караман О. В., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. Київ: Літера, 2011. 560 с.
8. Карнап Р. Значення і необхідність : зб. наук. пр. Дослідження по семантиці та модальній логіці. Рівне : РДГУ, 2007. Вип. 15. 384 с.
9. Кирмач У. К. Про типи дуалізму мовного знака. Наукові доповіді вищої школи. Філологічні науки : зб. наук. ст. Вип. 23. Київ, 2011. С. 54–69.
10. Кобякова И. К., Швачко С. А. Введение в сравнительную типологию номинативных и коммуникативных единиц английского, русского и украинского языков : учеб. пос. Сумы : СумГУ, 2017. 199 с.
11. Ковалевська Т. Ю. Рівні семантичної структури у різних лінгвістичних концепціях. Вища гуманітарна освіта ХХІ століття. Наук-практ. конф. Том 28. Філологічні науки. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2006. С. 171–177.

12. Козак Т. Б. Особливості художнього перекладу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2015. Вип. 51. С. 221-223.

13. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение: Учеб. пособие. URL: <http://library.durov.com/Komissarov-089.htm> (дата звернення: 28.10.2020).

14. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу: навч. посіб. Київ: Юніверс, 2003. 280 с.

15. Коралова А. Л. Прагматические аспекты передачи образности в тексте перевода. URL: <http://www.thinkaloud.ru/science/kor-obraz.pdf> (дата звернення: 28.10.2020).

16. Коровіна І. В. Співвідношення понять «знак», «референт», «денотат» і «концепт» як основних елементів референції. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2010. № 4. С. 332–336.

17. Кошова І. Г. Проблеми мовознавства та теорії англійської мови : Лімітативна сутність мовних категорій (до проблеми знака і значення у мові) : навч. посіб. Одеса, 2012. С. 101–109.

18. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник для студентів філолог. спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.

19. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник. Київ : Академія, 2006. 463 с.

20. Латышев Л. К., Семенов А. Л. Перевод: Теория, практика и методика преподавания. Москва, 2005. 192 с.

21. Морріс Ч. Основи теорії знаків : зб. наук. пр. Семіотика. Збірник переказів. Харків : Освіта України, 2003. 636 с.

22. Нітенко О. В. Номінативні одиниці в структурі складного речення: ідентифікація і характеристика. Культура народів Причорномор'я. 2002. №32. С. 212-213.

23. Пірс Ч. Початок прагматизму. Логічні основи теорії знаків : навч. посіб. Софія : Вид. Ексмо, 2000. 672 с.
24. Поликарпов А. А. Полисемия : Системно-квантитативные аспекты. Уч. зап. Тартус. ун-т. Вип. 774. 1987. С. 135-153.
25. Огуй О. Д. Історія лінгвістичних учень : конспект лекцій. 2. вид. Чернівці : Рута, 2009. 56 с.
26. Радчук В. Д. Що таке інтерпретація? URL: http://www.мова.укр/htm/radchuk/pereklad_12.htm (дата звернення: 11.10.2020).
27. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
28. Ревуцька С., Жужгіна-Аллахвердян Т., Введенська В., Остапенко С., Удовіченко Г. Особливості художнього перекладу: граматичний аспект: монографія. ДонНУЕТ. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2018. 116 с.
29. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Москва, 1974. 216 с.
30. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика. Напрями та проблеми : навч. пос. Полтава : Довкілля, 2008. 712 с.
31. Скопненко І. Сучасний словник іншомовних слів : Приблизно 200 тис. слів і словосполучень. Вінниця : Нова книга, 2006. С. 328-342.
32. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. Биографические и критические заметки о Ф. де Соссюре. Под общ. ред. М. Рут. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999. 432 с.
33. Степанов Ю. С. У тривимірному просторі мови. Семіотичні проблеми лінгвістики. Серія : Філол. науки. 2016. 334 с.
34. Ткачук В. Комунікативні аспекти перекладу. Вісник Сумського державного університету. Сер. Філологія. 2008. № 2. С. 187-191.
35. Франко І.Я. «Фауст» Гете. Передмова. Київ: Наукова думка, 1978. С. 174-180.

36. Худяков А. А., Чухарев Е. М. О потенциале взаимодействия когнитивной и доказательно-экспериментальной парадигм в практике лингвистического исследования. В поисках смысла: сб. науч. тр., посвященный памяти профессора А. А. Худякова. СПб.: СПбГУЭФ, 2010. С. 23–36.

37. Швачко С. О. Номінативні та комунікативні одиниці: процеси ущільнення і пролонгації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов: зб. наук. праць. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 15. С. 229-234.

38. Швачко С. О., Кобякова І. К., Анохіна Т. О. Об'єкти перекладознавства: монографія. Суми : СумДУ, 2019. 222 с.

39. Швачко С. О. Теорія перекладу: конспект лекцій. Суми: Сумський державний університет, 2013. 130 с.

40. Шостак У. В., Паславська І. Б. Моделювання перекладацького процесу як одного з допоміжних засобів прийняття правильних перекладацьких рішень. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2017. Вип. 27(2). С. 166-168.

41. Чередниченко О. Д. Міжкультурні аспекти перекладу. Мовні і концептуальні картини світу: Мови, культури та переклад у контексті Європейського співробітництва. Київ, 2001. С. 485–490.

42. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ: Либідь, 2007. 248 с.

43. Черноватий Л., Ковальчук Н. Система вправ і завдань для навчання усного послідовного перекладу. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов, (86), 2018. С. 167-174.

44. Черноватий Л. М., Червінко Л. М. Система вправ для навчання послідовного перекладу з опорою на систему перекладацького скоропису. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань, 2013. № 3. С. 338–348.

45. Федоров А. В. Основы общей теории перевода. Москва, 1983. 303 с.
46. Bassnett S. Culture and Translation. A Companion to Translation Studies. Toronto: Multilingual Matters Ltd., 2007. P. 13-23.
47. Bassnett S. and Lefevere A. (eds). Translation, History and Culture. London and New York: Pinter, 1990. 133 p.
48. Black E. Pragmatic Stylistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. 166 p.
49. Chomsky N. New Horizons in the Study of Language. Journal of Communication. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. P. 241–256.
50. Even-Zohar I. “The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem”. In: Venuti, Lawrence. The Translation Studies Reader (2nd Edition). New York: Routledge, 2000. P. 199–204.
51. Gudmanyana A. G. Basics of Translation Theory. Kyiv: NAU, 2005. Part I. 96 p.
52. Gutt E. Translation and relevance: cognition and text. Oxford: Blackwell Publishers, 2000. 271 p.
53. Hatim B. Translation: An Advanced Resource Book. London, NY: Routledge Taylor & Francis Groupe, 2004. 373 p.
54. Langacker R. W. Conceptualization, symbolization, and grammar. The New Psychology of Language : Cognitive and Functional Approaches to Language Structure. Mahwah, 2010. 194 p.
55. Leonardi V. Gender and Ideology in Translation: Do Women and Men Translate Differently? Bern: Peter Lang AG, 2007. 323 p.
56. Pym A. What Technology Does to Translating. Translation and Interpreting. Vol. 3. No 1 (2011). Pp. 1-9.
57. Saussure F. de. Course de linguistique generale. Publ. par Ch. Bally et A. Sechehaye. Paris : Payot, 1949. 331 p.
58. Simonson D. Mass Communication and American Social Thought. Rowman and Littlefield. Chicago : University of Chicago Press, 2007. 321 p.

59. Tomasello M. Introduction : A cognitive–functional perspective on linguistics. *The new psychology of language : Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Mahwah, N. J., 1998. 145 p.

60. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London, N.Y.: Routledge, 1995. 353 p.

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

61. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

62. Єрмоленко С. Я., Бибики С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.

63. Короткий словник лінгвістичних та перекладацьких термінів. URL: msn.khnu.km.ua/pluginfile.php/199429/mod_resource/content/ (дата звернення: 28.10.2020).

64. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Сов. энцикл., 1990. 683 с.

65. BaNer M., Saldanha G. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Routledge, 2009. 704 p.

66. Oxford Advanced Learner's Dictionary URL: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/> (дата звернення: 28.10.2020).

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

67. Fitzgerald F.S. *The Great Gatsby*. URL: <http://gutenberg.net.au/ebooks02/0200041h.html> (дата звернення: 11.10.2020).

68. Mansfield K. *Bliss and Other Stories*. URL: <http://www.gutenberg.org/files/44385/44385-h/44385-h.htm> (дата звернення: 11.10.2020).

69. Wilde O. The Picture of Dorian Gray. URL:
<https://www.gutenberg.org/files/174/174-h/174-h.htm> (дата звернення:
11.10.2020).